

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Διπλωματική εργασία

Η Δίκη των έξι μέσα από τον τύπο της εποχής

Ονοματεπώνυμο φοιτητή: Πανάκιος Αθανάσιος

Επιβλέπων Καθηγητής: Κλάψης Αντώνιος

Ιανουάριος 2025

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	3
Abstract.....	3
Ιστορική αναδρομή του εθνικού διχασμού.....	4
Ιστορικό πλαίσιο της Δίκης των Έξι.....	7
Παρουσίαση των υπό μελέτη εφημερίδων.....	9
<i>Ελεύθερο Βήμα</i>	9
<i>Καθημερινή</i>	10
<i>Ριζοσπάστης</i>	11
Η αρχή της δίκης.....	11
Δευτέρα 31 Οκτωβρίου 1922.....	11
Τρίτη 1 Νοεμβρίου 1922.....	13
Μάρτυρες κατηγορίας και υπεράσπισης.....	15
Πέμπτη 3 Νοεμβρίου 1922.....	19
Παρασκευή 4 Νοεμβρίου 1922.....	20
Σάββατο 5 Νοεμβρίου 1922.....	22
Κυριακή 6 Νοεμβρίου 1922.....	25
Δευτέρα 7 Νοεμβρίου 1922.....	28
Οι απολογίες των Κατηγορουμένων.....	30
Τρίτη 8 Νοεμβρίου 1922.....	30
Τετάρτη 9 Νοεμβρίου 1922.....	33
Πέμπτη 10 Νοεμβρίου 1922.....	35
Αγορεύσεις Επαναστατικών Επιτρόπων και υπεράσπιση.....	38
Παρασκευή 11 Νοεμβρίου 1922.....	38
Σάββατο 12 Νοεμβρίου 1922.....	40
Κυριακή 13 Νοεμβρίου 1922.....	41
Δευτέρα 14 Νοεμβρίου 1922.....	43
Η απόφαση του Στρατοδικείου.....	45
Τρίτη 15 Νοεμβρίου 1922.....	45
Τετάρτη 16 Νοεμβρίου 1922.....	46
Συμπεράσματα.....	47
Ημερήσιες εφημερίδες.....	49
Βιβλιογραφία.....	50

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να παρουσιάσει τη δίκη των έξι μέσα από τον τύπο της εποχής, χρησιμοποιώντας την πιο σημαντική εφημερίδα κάθε παράταξης (Ελεύθερο Βήμα, Καθημερινή, Ριζοσπάστης). Πρόκειται για τη πιο αμφιλεγόμενη δίκη της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, όπου παραπέμφθηκαν σε έκτακτο στρατοδικείο από την Επανάσταση που είχε επικρατήσει το 1922, οχτώ κατηγορούμενοι για εσχάτη προδοσία. Από αυτούς, οι έξι καταδικάστηκαν σε θάνατο και οι άλλοι δύο σε ισόβια κάθειρξη. Ακόμα και σήμερα, τα κίνητρα παραπομπής στο στρατοδικείο δεν έχουν εξακριβωθεί πλήρως, ωστόσο επικρατούσα άποψη είναι πως η Επανάσταση επιχείρησε να εξευμενίσει την οργή του λαού βρίσκοντας εξιλαστήρια θύματα, καθώς και να υποστηριχτεί η άποψη πως ο ελληνικός στρατός δε νικήθηκε, αλλά προδόθηκε. Μάλιστα, ακόμα και η ανάμειξη των ξένων πρεσβευτών δε στάθηκε αρκετή, ώστε να αντιστρέψει το κλίμα εκδίκησης που επικρατούσε τη περίοδο εκείνη. Ο διχασμός είχε επικρατήσει ολοκληρωτικά στο εσωτερικό της χώρας, γεγονός που θα εξακολουθούσε να είναι σε ισχύ και μετά το τέλος της δίκης. Οι εφημερίδες που θα παρουσιαστούν, ιδίως το Ελεύθερο Βήμα και έπειτα ο Ριζοσπάστης, κράτησαν πολύ σκληρή στάση απέναντι στους κατηγορούμενους, για τους οποίους εξ' αρχής επιθυμούσαν την εσχάτη των ποινών. Η παρουσίαση των απόψεων ήταν πολλές φορές ωμή και κυνική. Η απόδοση της δικαιοσύνης ήταν το κύριο ζητούμενο. Αντίθετα, η Καθημερινή, εφημερίδα που αποτέλεσε βασικότατο όργανο των φιλοβασιλικών κράτησε πιο απόμακρη στάση, προσπαθώντας να ρίξει το ελληνικό ενδιαφέρον στην ανάκαμψη του κράτους εσωτερικά και εξωτερικά. Κατά τη διάρκεια της δίκης και οι τρεις εφημερίδες θα παραδεχτούν πως τα γεγονότα που εξελίσσονται στη διάσκεψη ειρήνης στη Λωζάννη είναι σημαντικότερα των γεγονότων που διαδραματίζονται εντός του στρατοδικείου, αφού εκεί θα ορίζονταν η μοίρα και το μέλλον του έθνους.

Abstract

The purpose of this paper is to present the trial of the six through the press of the time, using the most important newspaper of each political faction (Elefthero Vima, Kathimerini, Rizospastis). This is the most controversial trial in modern Greek history, in which eight individuals were referred to a special military court by the Revolution that had prevailed in 1922, charged with high treason. Of these, six were sentenced to death, while the other two were given life imprisonment. Even today, the motives behind their referral to the military court have not been fully clarified. However, the prevailing opinion is that the Revolution sought to appease the anger of the people by finding scapegoats, and to support the notion that the Greek army was not defeated, but betrayed. In fact, even the involvement of foreign ambassadors was not enough to reverse the atmosphere of vengeance that prevailed during that period. The division had fully taken hold within the country, a situation that would remain in effect even after the trial's conclusion. The newspapers that will be presented, particularly Elefthero Vima and Rizospastis, took a very harsh stance against the accused, for whom they initially sought the harshest penalty. The presentation of their views was often blunt and cynical. The pursuit of justice was the primary objective. In contrast, Kathimerini, a newspaper that was a key organ of the pro-monarchy faction, adopted a more distant stance, trying to shift Greek attention to the internal and external recovery of the state. Throughout the trial, all three newspapers would admit that the developments at the peace conference in Lausanne were more significant than the events unfolding in the military court, as it was there that the fate and future of the nation would be determined.

Ιστορική αναδρομή του εθνικού διχασμού

Μετά το τέλος των βαλκανικών πολέμων, η ελληνική πολιτική δύναμη θα συγκεντρωθεί γύρω από δύο πρόσωπα, τον Κρητικό πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο και τον βασιλιά Κωνσταντίνο. Η αντιπαλότητα των δύο για τη λήψη αποφάσεων θα οδηγήσει στον εθνικό διχασμό, αφήνοντας ανεξίτηλο στίγμα στις εξελίξεις του εσωτερικού της χώρας για μεγάλο χρονικό διάστημα. Αφορμή στάθηκε η διαφωνία τους για τη συμμετοχή ή όχι της χώρας στον Α Παγκόσμιο Πόλεμο και

γύρω τους συγκεντρώθηκαν ομάδες που πολλές φορές εκφράστηκαν με μίσος και βία έναντι των αντιπάλων¹.

Με το ξέσπασμα του πολέμου ο Βενιζέλος τάχθηκε άμεσα υπέρ της εισόδου στο πόλεμο, ακολουθώντας την Αντάντ, καθώς θεωρούσε σίγουρη την επικράτηση των δυτικών. Ο ίδιος θεωρούσε τον πόλεμο ως ιστορική ευκαιρία, προκειμένου η χώρα να αποκομίσει νέα εδάφη². Από την άλλη, ο Κωνσταντίνος θαυμαστής των Γερμανών, εκτός ότι ήταν στενά συνδεδεμένος με τον αυτοκράτορα Γουλιέλμο Β΄ (παντρεύτηκε την αδερφή του Σοφία) στάθηκε ενάντια στο Βενιζέλο, καθώς ο Κάιζερ ήταν και εκπρόσωπος της μοναστικής αρχής³. Κατανοώντας τις δυνάμεις της χώρας ως ναυτικό κράτος, δεν ήτα εύκολο να εναντιωθεί στις μεγάλες ναυτικές δυνάμεις της Γαλλίας και Μεγάλης Βρετανίας και έτσι προώθησε την ουδετερότητα της Ελλάδας⁴. Η ρήξη άρχισε να διογκώνεται από την τάση του βασιλιά να παραμερίζει τον εκλεγμένο πρωθυπουργό, ώστε να ασκεί αποκλειστικά ο ίδιος την εξωτερική πολιτική της χώρας. Η ανυποχώρητη στάση του Βενιζέλου οδήγησε αναπόφευκτα σε σύγκρουση.

Στις 21 Φεβρουαρίου 1915 ο Βενιζέλος θα αναγκαστεί σε πρώτη παραίτηση έπειτα από τις απορρίψεις του βασιλιά για εμπλοκή της Ελλάδας στα σχέδια των Συμμάχων⁵. Τη θέση του ανέλαβε ο Δημήτριος Γούναρης που σύντομα έγινε επικεφαλής της αντιβενιζελικής παράταξης⁶. Ωστόσο, μη διαθέτοντας κοινοβουλευτική πλειοψηφία προκηρύχθηκαν εκλογές, όπου επικράτησε το κόμμα των Φιλελευθέρων. Στη συνέχεια όμως, θα ακολουθήσει και δεύτερη παραίτηση στις 22 Σεπτεμβρίου και ο Κωνσταντίνος αναθέτει την πρωθυπουργία στον μετριοπαθή αντιβενιζελικό Αλέξανδρο Ζαΐμη⁷. Λίγο αργότερα διαλύθηκε η βουλή και προκηρύχθηκαν εκλογές για τις 6 Δεκεμβρίου 1915, αλλά ο Βενιζέλος θεωρώντας αντισυνταγματική τη διάλυση της βουλής αποφάσισε να απέχει με

¹ Οι μεγάλες δίκες- Η δίκη των έξι, εκδόσεις Ελευθεροτυπία, Αθήνα 2011, σ.10

² Κώστας, Μπαρμπής, *Εθνικός διχασμός, αίτια-ένοχοι-συνέπειες*, εκδόσεις Ερωδιός, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 92.

³ Θανάσης, Διαμαντόπουλος, *Ο Εθνικός Διχασμός και η κορύφωση του. Η Δίκη των «Έξι». Εξιλασμός ή δικαστικός φόνος;*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2022, σ. 51.

⁴ Ιωάννης, Πασσάς, *Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και ο εθνικός διχασμός*, εκδόσεις Τάλως Φ., Αθήνα 2008, σ. 123.

⁵ Νικόλαος, Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του, στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2021, σ. 226.

⁶ Θανάσης, Διαμαντόπουλος, ο.π, σ. 82.

⁷ Οι μεγάλες δίκες- Η δίκη των έξι, ο.π, σ. 15.

αποτέλεσμα να σχηματιστεί φιλοβασιλική βουλή. Συνέπεια ήταν η χειροτέρευση των σχέσεων με τους συμμάχους και άρχισε να γίνεται σαφές πως ήταν απαραίτητη η απομάκρυνση του Κωνσταντίνου για τα συμφέροντά τους.

Η πολιτική των ουδέτερων οδήγησε τον εχθρό να καταλάβει την Καβάλα και το οχυρό Ρούπελ⁸. Έτσι, ο Βενιζέλος έμελε να κάνει την επανάστασή του. Το κίνημα της Εθνικής Άμυνας εκδηλώθηκε στις 17 Αυγούστου 1916 και σχηματίστηκε προσωρινή κυβέρνηση υπό τους: Βενιζέλο, ναύαρχο Κουντουριώτη και τον στρατηγό Δαγκλή, μένοντας γνωστή ως τριανδρία. Με την είσοδο τους στη Θεσσαλονίκη σφραγίστηκε η διαίρεση της χώρας σε κράτος Αθηνών και κράτος Θεσσαλονίκης⁹. Στόχος της προσωρινής κυβέρνησης η συγκέντρωση στρατού προκειμένου να ενισχύσει τους συμμάχους στη Μακεδονία¹⁰.

Οι σχέσεις των συμμάχων με το βασιλιά έγιναν ακόμα πιο δύσκολες έπειτα και από τα «Νοεμβριανά» του 1916 στην Αθήνα. Στις 25 Νοεμβρίου ακολούθησε και ναυτικός αποκλεισμός, ώστε να αποδυναμωθεί ο Κωνσταντίνος¹¹. Τέλος, προκειμένου να αποκατασταθεί η εσωτερική ισορροπία στη χώρα οι μεγάλες δυνάμεις υπό τον Γάλλο γερυσιαστή Charles Jonnart απαίτησαν την εκθρόνιση του βασιλιά υπέρ ενός από τους γιους του. Ο βασιλιάς κρίνοντας τη φυγή του ως μόνη λύση, έφυγε χωρίς να παραιτηθεί και τον διαδέχθηκε ο δευτερότοκος γιος του Αλέξανδρος¹². Στις 14 Ιουνίου 1917 αναλαμβάνει και πάλι ο Βενιζέλος με αναβίωση της βουλής του 1915, που έμεινε γνωστή ως «Βουλή των Λαζάρων»¹³. Ο πρωθυπουργός επιχείρησε να περιορίσει τον εθνικό διχασμό χωρίς όμως αποτέλεσμα. Μάλιστα στη τριετία 1917-1920, οι φιλοβασιλικοί αυξάνονταν, ιδίως στην παλαιά Ελλάδα, λόγω και των μέτρων για κοινωνικοπολιτικό και στρατιωτικό περιορισμό τους από τους βενιζελικούς. Τελικά, η χώρα θα εισέλθει στο πόλεμο βοηθώντας τους συμμάχους στο μακεδονικό μέτωπο. Η έκβαση του πολέμου θα δικαιώσει την πολιτική του Βενιζέλου, δίνοντας τη δυνατότητα στην Ελλάδα να είναι

⁸ Γιώργος, Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός διχασμός*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2015, σ. 80.

⁹ Στο ίδιο, σ. 93.

¹⁰ Φοίβος, Γρηγοριάδης, *Διχασμός - Μικρά Ασία 1909-1930. Ιστορία μιας εικοσαετίας*, τ. Β', εκδόσεις Κέδρη, Αθήνα 1971, σ. 226.

¹¹ Αντώνης, Κλάψης και Μανώλης, Κούμας, *Εθνικές κρίσεις, Εθνικός Διχασμός*, εκδόσεις Καθημερινή, Αθήνα 2019, σ. 45.

¹² Αλέξανδρος, Κοτζιάς, *Ο Εθνικός Διχασμός: Βενιζέλος και Κωνσταντίνος*, εκδόσεις Φυτράκης, Αθήνα 1976, σ. 105.

¹³ Φοίβος, Γρηγοριάδης, ο.π, σ. 235.

σε περίοπτη θέση στις διαπραγματεύσεις ειρήνης. Με τη συνθήκη των Σεβρών στις 28 Ιουλίου 1920 η Ελλάδα απέκτησε την Ανατολική Θράκη, Ίμβρο, Τένεδο, ενώ η Σμύρνη θα προσαρτούνταν πέντε χρόνια αργότερα, έπειτα και από ψηφοφορία του τοπικού συμβουλίου¹⁴.

Παρά τη δύσκολη οικονομική και στρατιωτική θέση της λόγω των μακροχρόνιων πολέμων, ο ελληνικός στρατός ξεκίνησε τη μικρασιατική εκστρατεία αντιμετωπίζοντας σφοδρή κριτική στο εσωτερικό. Ο Βενιζέλος από την άλλη πεπεισμένος πως θα κερδίσει, έπειτα από την τεράστια επιτυχία του στη συνδιάσκεψη ειρήνης, προκηρύσσει εκλογές στη 1 Νοεμβρίου 1920. Εκεί η ενωμένη αντιπολίτευση επικράτησε και ο Βενιζέλος δεν βγήκε καν βουλευτής και έφυγε από τη χώρα¹⁵. Το αποτέλεσμα των εκλογών θα επηρέαζε σημαντικά τις εξελίξεις στη μικρασιατική εκστρατεία.

Η κυβέρνηση Ράλλη με δημοψήφισμα επανέφερε το βασιλιά, γεγονός που δεν ήταν ευχάριστο στους συμμάχους εξαιτίας της στάσης του κατά τη διάρκεια του πολέμου¹⁶. Η επιστροφή του σηματοδότησε την αλλαγή στάσης των μεγάλων δυνάμεων στη Μέση Ανατολή, πράγμα που συνδέονταν και με την αλλαγή των συμφερόντων τους στην ευρύτερη περιοχή. Αποτέλεσμα ήταν η αδυναμία των αντιβενιζελικών να εξασφαλίσουν διεθνή στήριξη στο μέτωπο. Το ελληνικό στράτευμα εξακολουθούσε να είναι βαθύτατα διχασμένο, ενώ ο Κεμάλ ενισχύονταν όλο και περισσότερο. Στις 13 Αυγούστου 1922 η τουρκική αντεπίθεση οδήγησε στην κατάρρευση του μετώπου και κατ' επέκταση στον ξεριζωμό χιλιάδων Ελλήνων¹⁷.

Ιστορικό πλαίσιο της Δίκης των Έξι

Η δίκη των έξι υπήρξε ο επίλογος της μικρασιατικής καταστροφής, της μεγαλύτερης τραγωδίας της σύγχρονης Ελλάδας, όπου Έλληνες ξεριζώθηκαν από εδάφη που κατοικούσαν επί σειρά αιώνων. Εν απουσία μια ισχυρής προσωπικότητας, όπως ο Βενιζέλος που μπορούσε να ασκήσει επιρροή και η

¹⁴ Αντώνης, Κλάψης και Μανώλης, Κούμας, ο.π, σ. 58.

¹⁵ Νικόλαος, Αλιβιζατος, ο.π, σ. 237-238.

¹⁶ Κωνσταντίνος, Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1993, σ. 158.

¹⁷ Αντώνης, Κλάψης και Μανώλης, Κούμας, ο.π, σ. 70.

επαναφορά του Κωνσταντίνου απέκοψε τη χώρα από τους συμμάχους που στράφηκαν προς τον Κεμάλ¹⁸. Η Ελλάδα απομονώθηκε διπλωματικά και η ήττα ήρθε αναπόφευκτα.

Μετά την ήττα εκδηλώθηκε στις 11 Σεπτεμβρίου 1922 κίνημα από τις μονάδες της Νότιας Στρατιάς που είχαν διασωθεί στη Μικρά Ασία υπό τον Νικόλαο Πλαστήρα, Στυλιανό Γονατά και Δημήτριο Φωκά¹⁹. Ζητούσαν άμεση παραίτηση της κυβέρνησης και του βασιλιά. Ανήμπορος να αντιδράσει ο Κωνσταντίνος παραιτήθηκε και τη θέση του ανέλαβε ο γιος του Γεώργιος Β. Το ίδιο και η κυβέρνηση που αντικαταστάθηκε από κυβέρνηση φιλικά προσκείμενη στους επαναστάτες με πρωθυπουργό τον Σωτήριο Κροκίδα²⁰. Οι κινήσεις αυτές ωστόσο δε στάθηκαν αρκετές για να αλλάξουν τα δρώμενα στην Μικρά Ασία. Ο ελληνικός στρατός υποχώρησε και ακολούθησε νέο προσφυγικό ρεύμα προς την Ελλάδα.

Το κίνημα της Επανάστασης Στρατού και Στόλου σύντομα βρέθηκε αντιμέτωπο με την εύρεση των υπαιτίων της καταστροφής. Έτσι, σχηματίστηκε στην Αθήνα επαναστατική επιτροπή και συγκρότησε έκτακτο στρατοδικείο για να δικασθούν οι υπαίτιοι της καταστροφής. Η επιτροπή κατέληξε έπειτα από έρευνες στην παραπομπή οχτώ ατόμων στο στρατοδικείο για εσχάτη προδοσία. Πρόκειται για τους πρωθυπουργούς: Δημήτριο Γούναρη, Νικόλαο Στράτο, Πέτρο Πρωτοπαπαδάκη, τους υπουργούς: Γεώργιο Μπαλτατζή, Νικόλαο Θεοτόκη, Μιχαήλ Γούδα, Ξενοφώντα Στρατηγό, καθώς και τον αρχιστράτηγο της Στρατιάς στη Μικρά Ασία Γεώργιο Χατζανέστη²¹. Οι κατηγορούμενοι δεν είχαν το δικαίωμα έφεσης και μπορούσαν να έχουν μόνο ένα δικηγόρο²². Οι Γούδας και Στρατηγός καταδικάστηκαν σε ισόβια, ενώ οι υπόλοιποι έξι σε θάνατο. Οι διεθνείς πιέσεις για ανατροπή της απόφασης δεν είχαν αποτέλεσμα και στις 15 Νοεμβρίου 1922 εκτελέστηκαν στο Γουδί²³.

¹⁸ Αλέξανδρος, Κοτζιάς, *Τα φοβερά ντοκουμέντα: Η δίκη των έξι- Επίλογος στο Γουδί*, Δημοσιογραφικός όμιλος Λαμπράκη, Αθήνα 2010, σ. 10.

¹⁹ *Η Δίκη των οχτώ και εκτέλεση των έξι, ένα δράμα του σύγχρονου ελληνισμού*, Ίδρυμα Ιστορίας του Ελευθέριου Βενιζέλου, Αθήνα 2010, σ. 34.

²⁰ Αντώνης, Κλάψης και Μανώλης, Κούμας, ο.π, σ. 79.

²¹ Νικόλαος, Παπαδάκης, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο άνθρωπος, ο ηγέτης*, Εθνικό ίδρυμα ερευνών και μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»- βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2017, σ. 849.

²² Βασίλης, Τζανακάρης, *Εις θάνατον! Η Δίκη και η εκτέλεση των έξι μέσα από τα πρακτικά, τα παραλειπόμενα και τα «ψιλά» των εφημερίδων*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2010, σ. 581.

²³ Γρηγόριος, Δάφνης, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, τ. Α', εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1955, σ. 19-20.

Είναι αναμφίβολο πως οι ευθύνες βάρυναν τόσο το παλάτι, όσο και τη πολιτική και στρατιωτική διοίκηση της χώρας κατά τη περίοδο αυτή. Η διπλωματική θέση της χώρας είχε υποστεί ανεπανόρθωτη ζημιά. Παρ' όλα αυτά, η κατηγορία για εσχάτη προδοσία ξεπερνούσε τα όρια. Η δίκη έγινε περισσότερο για την ικανοποίηση της κοινής γνώμης παρά για την απόδοση δικαιοσύνης, αναζητώντας εξιλαστήρια θύματα²⁴. Οι ίδιοι είχαν διαπράξει συνεχόμενα πολιτικά και στρατιωτικά λάθη, που όμως προέρχονταν είτε από λάθος εκτιμήσεις είτε από ανικανότητα, χωρίς πρόθεση να βλάψουν το έθνος. Η θανατική ποινή είχε ως αποτέλεσμα να καταπραΰνει τον πόνο των ανθρώπων και να περιοριστούν οι διώξεις των αντιβενιζελικών. Αξίζει να σημειωθεί πως η εκτέλεση των έξι φούντωσε ακόμα περισσότερο τον διχασμό μεταξύ των δύο αντιπάλων και οι αντιβενιζελικοί αναζητούσαν ευκαιρία για εκδίκηση.

Παρουσίαση των υπό μελέτη εφημερίδων

Η εργασία για τη δίκη των έξι θα στηριχθεί στη μελέτη του τύπου της εποχής, από τη μέρα που άρχισε η δίκη (31/10/1922) έως τη μέρα ανακοίνωσης της εκτελέσεως της απόφασης από τις εφημερίδες (16/11/1922). Για να παρουσιαστεί πιο αντικειμενικά η τότε κατάσταση επιλέχτηκε να μελετηθεί η σημαντικότερη βενιζελική εφημερίδα της εποχής, το *Ελεύθερο Βήμα*, η σημαντικότερη αντιβενιζελική, η *Καθημερινή*, καθώς και μια σοσιαλιστική, ο *Ριζοσπάστης*.

Ελεύθερο Βήμα

Το πρώτο φύλλο του Ελεύθερου βήματος κυκλοφόρησε στις 6 Φεβρουαρίου 1922 και δημιουργός της ήταν ο Δημήτριος Λαμπράκης²⁵. Υποστήριξε σταθερά τη βενιζελική παράταξη και στα γραφεία της οργανώθηκαν σημαντικά γεγονότα της χώρας. Εκεί οργανώθηκε και η Επανάσταση του 1922. Η εφημερίδα υποστήριζε δημοκρατική πολιτική και είχε τη δυνατότητα να μεταφέρει ειδήσεις από όλο τον κόσμο. Ο Λαμπράκης είχε τη δυνατότητα να αναλάβει πολιτικά αξιώματα στις βενιζελικές κυβερνήσεις, ωστόσο προτίμησε να παραμείνει δημοσιογράφος όπως

²⁴ Douglas, Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, εκδόσεις MIET, Αθήνα 1980, σ. 359.

²⁵ Κώστας, Μάγερ, *Ιστορία του ελληνικού Τύπου*, τ. Β', Αθήνα 1959, σ. 200.

αντίστοιχα έπραξε και ο Γεώργιος Βλάχος της Καθημερινής. Ο ίδιος φυλακίστηκε από τους βασιλικούς για άρθρα του που μιλούσε περί προδοσίας και παράδοσης του οχυρού Ρούπελ. Κατά τη διάρκεια της δίκης, το *Ελεύθερο Βήμα* υπό τον Λαμπράκη και τον αρχισυντάκτη του Κώστα Αθάνατο άσκησε δριμύτατη κριτική στους κατηγορούμενους και τα άρθρα του ήταν καταπέλτης, με απώτερο σκοπό την εκτέλεση των υπευθύνων.

Καθημερινή

Κυκλοφόρησε στις 15 Σεπτεμβρίου 1919 από τον Γεώργιο Βλάχο²⁶. Προσέλκυσε το αντιβενιζελικό κοινό και γρήγορα εξελίχθηκε στο σημαντικότερο όργανο της αντιβενιζελικής παράταξης. Στις 13 Σεπτεμβρίου 1920 διακήρυττε να φύγει ο Βενιζέλος για να επανέλθει η ομαλότητα και η ελευθερία, ενώ παράλληλα εργάστηκε πυρετωδώς για την επάνοδο του Κωνσταντίνου, η οποία πραγματοποιήθηκε στις 22 Νοεμβρίου 1920. Στο μικρασιατικό μέτωπο άρχισε να διατυπώνει αμφιβολίες για τις τακτικές της κυβέρνησης και τον Μάρτιο του 1922 πρότεινε τη σύναψη ανακωχής προκειμένου να βγει η χώρα από το αδιέξοδο φοβούμενοι τα χειρότερα, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Για τα άρθρα του «Οίκαδε» και «Πομερανοί» κατηγορήθηκε από τους βενιζελικούς ότι συνέβαλαν στην πτώση του ηθικού του στρατού²⁷. Αργότερα, ο Βλάχος υποστήριξε ότι τα έγραψε με εντολή του Γούναρη. Αξιοσημείωτο είναι πως ο Βλάχος είχε συλληφθεί και κινδύνεψε να εκτελεστεί και ο ίδιος ως συνυπεύθυνος για την καταστροφή, αλλά μετά την εκτέλεση των έξι ο Πλαστήρας έδωσε γενική αμνηστία²⁸. Κατά τη περίοδο της δίκης κράτησε πιο επιφυλακτική στάση. Κατά βάση επέλεξε να ασχοληθεί περισσότερο με το θέμα της Λωζάννης και της ακυβερνησίας στη χώρα παρά με το σχολιασμό της δίκης. Σε αρκετές περιπτώσεις αρκέστηκε στην απλή παράθεση του δελτίου τύπου χωρίς σχολιασμό.

²⁶ Δημήτρης, Μαλέσης, *Ξεφυλλίζοντας την Καθημερινή: Μικρασιατικός πόλεμος (1919-1922) και Αντιβενιζελισμός*, εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2023, σ. 13.

²⁷ Κώστας, Μάγερ, ο.π, σ. 175.

²⁸ Γιάννης, Καψής, *Η Δίκη των έξι, 60 μέρες που άλλαξαν μια χώρα, έναν λαό*, εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα 2022, σ. 98.

Ριζοσπάστης

Άρχισε να εκδίδεται στις 23 Ιουνίου 1917 από τον Ιωάννη Πετσόπουλο. Τόνιζε πως δεν εξυπηρετούσε συμφέροντα κανενός, παρά μόνο της εργατικής τάξης²⁹. Δημοσίευε πλήρες και καθημερινό ρεπορτάζ, ενώ αρχικά δεν είχε σχέση με κομμουνισμό ή σοσιαλισμό. Στις 1 Ιουνίου 1920 δημοσίευσε τη προκήρυξη της κομμουνιστικής διεθνούς και έγινε επίσημο όργανο του κομμουνιστικού κόμματος Ελλάδας, ξεκινώντας πόλεμο απέναντι στις δύο κυρίαρχες παρατάξεις, τους βενιζελικούς και αντιβενιζελικούς. Κατά τη διάρκεια της δίκης, στάθηκε υπέρ της παραδειγματικής τιμωρίας των υπευθύνων της καταστροφής και υπερασπίστηκε τον εαυτό της στις κατηγορίες για ευθύνη του κομμουνισμού στην πτώση ηθικού του ελληνικού στρατού.

Η αρχή της δίκης

Η δίκη άρχισε στις 31 Οκτωβρίου. Πρόεδρος του στρατοδικείου ανέλαβε ο υποστράτηγος Αλέξανδρος Οθωναίος. Επαναστατικοί επίτροποι ορίστηκαν οι Γρηγοριάδης, Ζουρίδης και Γεωργιάδης, ενώ συνήγοροι των κατηγορούμενων ήταν οι: Σωτηριάδης, Τσουκαλάς, Νοταράς, Παπαληγούρας, Οικονομίδης και Ρωμανός³⁰. Ο επαναστατικός επίτροπος Ζουρίδης εκφωνεί τους λόγους για τους οποίους είναι κατηγορούμενοι για εσχάτη προδοσία. Σημαντικότεροι από αυτούς έχουν να κάνουν με την επάνοδο του βασιλιά, τον οικονομικό αποκλεισμό της Ελλάδας από τους συμμάχους, τη τοποθέτηση σε κομβικές θέσεις της πολιτικής και στρατιωτικής σκηνής ανίκανων ανθρώπων, η εκστρατεία στην Άγκυρα παρά την αντίθετη γνώμη του αρχιστράτηγου καθώς και η μη υπόδειξη για παραίτηση στον Κωνσταντίνο³¹.

Δευτέρα 31 Οκτωβρίου 1922

Η βενιζελική εφημερίδα *Ελεύθερο Βήμα* θα ξεκινήσει υπερασπιζόμενη την επανάσταση και τονίζει την αμεροληψία της στο άρθρο «Η Δίκη». Αναφέρει:

²⁹ Κώστας, Μάγερ, ο.π, σ. 140.

³⁰ *Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τ. ΙΕ': νεώτερος ελληνισμός από 1913 ως 1941, εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ. 257.

³¹ Αλέξανδρος, Κοτζιάς, *Τα φοβερά ντοκουμέντα: Η δίκη των έξι- Επίλογος στο Γουδί*, ο.π, σ. 70.

«Η Επανάστασις, ελθούσα με σκοπό να εξυγιάνη την τρωθείσαν Ελλάδα, έδειξε και απέδειξε διά του μέχρι της ώρας έργου της ότι δεν εμφορείται από κατώτερα ένστικτα μίσους και εκδικήσεως. Κάθε άλλο. Την εμπνέει ο πόθος του εξιλασμού και της ανορθώσεως. Ήντλησεν την δύναμιν της επικρατήσεως από την ανωτέρα ανάγκην της σωτηρίας της χώρας»

«Η Επανάστασις θ' αποδώση δικαιοσύνην εις όλους και πρωτίστως εις τον Λαόν, του οποίου το αίμα, το χρήμα και η τιμή επροδώθησαν χάριν ενός ηγεμόνος, τολμήσαντος να θυσιάσει την χώρα εις τα προσωπικά του συμφέροντα. Ο τρόπος με τον οποίον ενεργήθησαν αι ανακρίσεις και αι χορηγηθείσαι εις τους κατηγορουμένους προθεσμίαι όπως παρασκευάσουν την υπερασπίσιν των, πείθουν και τους μάλλον διστακτικούς και τους περισσότερον φιλύποπτους ότι η δικαιοσύνη εν τη αρχομένη δίκη θα είνε ανεπηρέαστος από παντός πόθου»³²

Αρχίζει η διαδικασία προκειμένου να φύγουν οι προδότες και να συνεχίσει το έθνος. Η εφημερίδα θα προχωρήσει σε εκτενή αναφορά στο χώρο και τα πρόσωπα που απαρτίζουν το στρατοδικείο. Έπειτα, αναφέρει ως σκοπό της επανάστασης την εξυγίανση και δεν υποκινείται από συναισθήματα εκδίκησης. Η δικαιοσύνη θα αποδοθεί για να ικανοποιηθεί το αίσθημα του λαού και να γλιτώσει από τους ρύπους που παρέδωσαν την Βόρεια Ήπειρο, Δωδεκάνησα και Θράκη. Υπογραμμίζει πως ακόμα και η παλιά Ελλάδα θα κινδύνευε εξαιτίας του βασιλιά. Επιπλέον θα θίξει το ζήτημα της ακυβερνησίας που υφίσταται στη χώρα, καθώς σε πολλούς νομούς απουσιάζουν ικανοί πολιτικοί. Προτρέπει να συμπληρωθούν ταχύτατα τα διοικητικά στελέχη για να μη συνεχίσει η χώρα να αφήνεται στη τύχη της. Να σταματήσουν οι ικανοί υπάλληλοι να παραγκωνίζονται ή να ασχολούνται με θέματα μικρότερης σημασίας. Καλεί την Επαναστατική Επιτροπή να επαναφέρει τη τάξη.

³² Ελεύθερο Βήμα, Αθήνα 31 Οκτωβρίου 1922

Όπως το *Ελεύθερο Βήμα*, έτσι και η *Καθημερινή* αρχίζει τις αναφορές στη δίκη περιγράφοντας το χώρο και τα πρόσωπα που θα λάμβαναν μέρος στο στρατοδικείο. Η αναποφασιστικότητα του Ζαΐμη να αναλάβει καθήκοντα κυβερνήτη μάλλον θα παραταθούν. Επιπλέον, στις υποδείξεις για αποκήρυξη της αυλοδουλείας, η εφημερίδα θα απαντήσει πως ήταν και πάντοτε θα είναι υπέρμαχη του βασιλικού καθεστώτος και θα αγωνιστούν ενάντια της «τυραννίας» ενός προέδρου της Δημοκρατίας. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

«Ένα η ζητούμενη αποκήρυξις «αυλοδουλείας» αφορά τον νυν βασιλεύοντα, τον οριστικώς νυν βασιλεύοντα, αρνούμεθα απολύτως να προσχωρήσωμεν. Προτιμώμεν την «δουλείαν» του Συνταγματικού βασιλέως της Ελλάδας, από την τυραννία οιοδήποτε προέδρου Δημοκρατίας».

«Όσον αφορά την καθεστωτικήν ημών πίστιν επαναλαμβάνομεν: Συνετάχθημεν και ηγωνίσθημεν και θ' αγωνισθώμεν υπέρ του καθιερωμένου καθεστώτος, ως τούτο εδημιούργησεν η Επανάστασις και ως τούτο εκπροσωπούν οι σημερινοί βασιλείς. Ένα εις τούτο είμεθα σύμφωνοι, θα διετυπούμεν ότι από τα μέσα προς εδραίωσιν της συνδιαλλαγής, προς κραταίωσιν των επαναστατικών αρχών, προς αφοπλισμόν παντός εκ των αρχών του δυσареστημένου, δέον να αποκλεισθούν απαρεγκλίτως αι ακρότητες».³³

Η εφημερίδα *Ριζοσπάστης* δεν κυκλοφόρησε στις 31 Οκτωβρίου.

Τρίτη 1 Νοεμβρίου 1922

Το *Ελεύθερο Βήμα* θα σχολιάσει:

«φραγγέλιον το κατηγορητήριο της Επανάστασεως, εμαστίγωσε τους πονηρούς τους μεταβάλλοντας τον Οίκον του Λαού εις οίκον εμπορίου. Οι κατηγορούμενοι εξακολουθούν να είναι βέβηλοι.

³³ Καθημερινή, Αθήνα 31 Οκτωβρίου 1922

«Φροντίζετε να έχωμεν νόμους εις την χώραν, ενώ κατορθώσατε να έχωμεν νόμους χωρίς χώραν!»

«Εδώ, οι αμαρτωλοί θα δώσουν λόγο της ανομίας των. Η φωνή του Προέδρου αντηχεί με βιβλικόν παλμόν και η απολογία των ενόχων έχει κάτι από την τύψιν των δαιμόνων της Κολάσεως».³⁴

Θεωρεί πως επήλθε «κάθαρση» στην ελληνική βουλή προκειμένου να φύγουν οι προδότες και να συνεχίσει το έθνος. Ήδη από τον τίτλο του άρθρου «Η Δίκη των ενόχων της εθνικής καταστροφής» γίνεται σαφής η γνώμη της εφημερίδας για τους κατηγορούμενους. Ο τίτλος αυτός θα αποτελέσει τον βασικό τίτλο των άρθρων της περί δίκης καθ' όλη τη διάρκεια του στρατοδικείου. Κατακρίνει τους οχτώ κατηγορούμενους για το γεγονός πως έφτασαν τη χώρα στο χείλος του γκρεμού, ταλαιπωρημένη και απομονωμένη ενώ αντίθετα εξυμνεί τους επαναστατικούς επιτρόπους και τους δικαστές που είναι αφοσιωμένοι στα ιδανικά της επανάστασης και είναι βέβαιοι πως θα προβούν στις απαραίτητες ενέργειες για το καλό της πατρίδος. Θα περιπαίξει τους κατηγορούμενους που επιδίδονται σε συνεχείς ενστάσεις περί αναρμοδιότητας του δικαστηρίου, οι οποίες εν τέλει θα απορριφθούν και παμψηφεί από το στρατοδικείο.

Την ίδια μέρα η *Καθημερινή* θα ξεκινήσει τη περιγραφή της δίκης δίνοντας τον τίτλο: «Η δίκη των κατηγορούμενων δια την Μικρασιατικήν ήττα». Σε αντίθεση με το *Ελεύθερο Βήμα* θα επιλέξει την ουδετερότητα και την απόσταση, αποφεύγοντας να πάρει θέση απέναντι στους ανθρώπους που στήριξε επανειλημμένα τα τελευταία δύο χρόνια διακυβέρνησης τους. Κατά τη περίοδο της δίκης θα συνεχίσουν να κρατούν απόσταση από τα γεγονότα και θα επικεντρωθούν κατά κύριο λόγο στα εξωτερικά προβλήματα και το συμβούλιο ειρήνης, όπως προαναφέρθηκε. Τη μέρα αυτή η εφημερίδα δε θα προβεί σε κάποιο σχολιασμό, παρά μόνο σε απλή παράθεση του δελτίου τύπου της δίκης.

Ο *Ριζοσπάστης* θα ξεκινήσει την ενασχόληση του με τη δίκη χρησιμοποιώντας για τίτλο έναν παραπλήσιο του Ελεύθερου Βήματος «Ήρχισε χθες η Δίκη των ενόχων».

³⁴ Ελεύθερο Βήμα, Αθήνα 1 Νοεμβρίου 1922

Αναφέρει πως οι ένοχοι της εθνικής συμφοράς θα τιμωρηθούν για το κακό που προξένησαν στον ελληνικό λαό. Είναι εξ αρχής υπέρ της απόδοσης της αυστηρότερης των ποινών. Μάλιστα, υπογραμμίζει την ευθύνη της επανάστασης που άφησε να της ξεφύγει ο διοικητής της Εθνικής Τράπεζας Μαθίμου, ο οποίος θα έπρεπε να δικάζεται μαζί με τους υπόλοιπους.

Μάρτυρες κατηγορίας και υπεράσπισης

Η δίκη ολοκληρώθηκε τελικά σε 14 συνεδριάσεις. Εξετάστηκαν 12 μάρτυρες κατηγορίας και 12 υπεράσπισης, έπειτα από την απόρριψη των ενστάσεων των κατηγορούμενων³⁵.

Τετάρτη 2 Νοεμβρίου 1922

Το *Ελεύθερο Βήμα* αναφέρει:

«Και θ' απονεμηθή η δικαιοσύνη εις όλους, δι' όσα έκαστος έπραξεν ή δι' ότι έκαστος έπαθεν. Η Επανάστασις το εγγυάται. Η Νέμεσις θα καθάρη από το έγκλημα την Ελλάδα και νέαι ημέραι ευτυχίας ταχύτατα θ' ανατείλουν. Η περίοδος του ολέθρου, η υπό της 1^{ης} Νοεμβρίου του 1920 αρξάμενη, κλείει συντόμως και μαζί της κλείει και ο κύκλος της Ελληνικής ατιμώσεως».

«Ο στρατός επείνασεν, ερρακώθη, αποσυνετέθη, εταπεινώθη, εγκαταλείφθη, ενεπαίχθη, εξέφτυσε και εις το τέλος εξηναγκάσθη και εις φυγήν. Ιδού το έργον, του οποίου σφυροκόποι υπήρξαν οι οκτώ καθήμενοι εις το ειδώλιον του κατηγορημένου».

«Έως προχθές ηρνούντο τα πάντα με μίαν άλυσσον επίσημων διαψεύσεων και πλαστών ανακοινωθέντων. Αλλά η άλυσσος τους έδεσε και τους έφερεν εδώ, σιωπηλούς, πελιδνούς, όπως τους βλέπετε!».³⁶

³⁵ *Ιστορία ελληνικού έθνους*, ο.π, σ. 257.

³⁶ *Ελεύθερο Βήμα*, Αθήνα 2 Νοεμβρίου 1922

Θα ασχοληθεί αρχικά με την παραπλάνηση του λαού σε εκείνες τις «ολέθριες» όπως τις χαρακτηρίζει εκλογές του 1920. Δίκαια βρίσκονται στη τωρινή τους θέση οι «ευτελείς δημαγωγοί» που θυσίασαν το μέλλον της χώρας τους. Έπειτα, ασχολείται με την κατάθεση του κ. Παπούλα, ο οποίος περιγράφει το μικρασιατικό δράμα με φρικτές λεπτομέρειες. Θα υπογραμμίσει πως η αλήθεια έλαμψε κατά του ψέματος και θα χαρακτηρίσει «εγκληματίες» τους κατηγορούμενους που άφησαν να εξαπλωθεί ο θάνατος πάνω από τη Μικρά Ασία. Έπειτα, θα αναφερθεί στη διπλή έννοια της πρώτης Νοεμβρίου όπου ο χρόνος λειτουργεί ανταποδοτικά και ενώ δύο χρόνια πριν ζητωκραύγαζαν, σήμερα είναι μέρα μοιραία. Αποκορύφωμα ωστόσο θεωρεί την ενέργεια του Θεοτόκη να ζητήσει από τον Υπουργό στρατιωτικών έκδοση πλαστών ανακοινωθέντων προκειμένου να εξαπατηθεί η κοινή γνώμη. Η τύφλωση και το πάθος τους έφτασαν σε σημείο να θέλουν να υπηρετήσουν το βασιλιά σε βάρος της πατρίδος. Κατά την άποψη του αρθρογράφου, ποτέ στην ιστορία δεν ξαναέγιναν τόσο ποταπές πράξεις.

Η *Καθημερινή* από την άλλη δε θα αναφερθεί στη δίκη (εκτός της καθημερινής παράθεσης του δελτίου τύπου) αλλά θα απευθυνθεί σε συναδέρφους της αναφέροντας:

«Να αφήσουν την κρίσιν εις τους αποτελούντας αυτό στρατοδίκας. Εν ονόματι του υπέρτατου της Πατρίδος μας συμφερόντος, μη εξωθώμεν αβασανίστως. Ας συμβάλωμεν, φίλοι και αντίπαλοι ως Έλληνες μόνον σκεπτόμενοι, εις την παγίωσιν ηρεμίας, ήτο θα είνε ο καλλίτερος σύμβουλος προς αποφυγήν δημιουργίας ηλεκτρισμένης ατμόσφαιρας. Η Ελλάς έχει πολλήν ανάγκην ησυχίας και γαλήνης. Προ παντός αυτής έχει ανάγκην, Ας την βοηθήσωμεν και αυτή ολίγον, όσον ούτε ημείς, ούτε σεις, ειργάσθημεν»³⁷

Καλεί τις λοιπές εφημερίδες λοιπόν, να αφήσουν το στρατοδικείο να αποφασίσει, προκειμένου να μην πυροδοτήσουν περαιτέρω την ήδη βεβαρυμμένη ατμόσφαιρα. Θεωρεί πως αυτό που χρειάζεται η χώρα στη παρούσα φάση είναι η ηρεμία, μακριά από διχασμούς. Ενδεχομένως εδώ, να είναι και μια προσπάθεια υποστήριξης των

³⁷ Καθημερινή, Αθήνα 2 Νοεμβρίου 1922

κατηγορούμενων, γνωρίζοντας τη περιρρέουσα ατμόσφαιρα που ζητάει τη καταδίκη τους και έτσι συνιστά στο Τύπο ηρεμία προκειμένου να περιορίσει κάπως το αρνητικό κλίμα.

Ο Ριζοσπάστης στο άρθρο του «Ο Λαός και οι ένοχοι» αναφέρεται στην εκδίκηση που αναζητά ο λαός από τους διαδόχους του Βενιζέλου που τον οδήγησαν στην καταστροφή. Τονίζει πως το βενιζελικό κόμμα επιχειρεί να επωφεληθεί από την κατάσταση και να κερδίσει ξανά την εμπιστοσύνη εκείνων που φωνάζουν υπέρ της καταδίκης. Αγωνίζονται με κάθε τρόπο (στρατοδικείο, εφημερίδες) να διαχωρίσουν τη θέση τους από τους δικαζόμενους και να ξεχωρίσουν τη δική τους σωστή πολιτική ενάντια της προδοτικής των αντιπάλων τους, σε μια απόπειρα να πείσουν το λαό ότι αδικώς εγκατέλειψε δύο χρόνια πριν τον Βενιζέλο. Μάλιστα θα δικαιολογήσει τους βενιζελικούς, καθώς θεωρεί πως βρήκαν μοναδική ευκαιρία να συντρίψουν τους αντιπάλους τους. Ωστόσο δεν είναι αυτό που απασχολεί το λαό τώρα που υποφέρει, παραθέτοντας:

«...ο λαός λοιπόν ο αληθινός ο οποίος υφίσταται αυτός και μόνος της σημερινής συμφοράς δεν ενδιαφέρει την ούτε δια το ποιον από τα δύο κόμματα έκαμε καλύτερα την πολιτική που τον κατέστρεψε ούτε δια το ποιον εκ των δύο έχει περισσότερον πλησίον της Ανταντ συμπαθείας»

«Ο λαός γνωρίζει τούτο μόνον, ότι η από δεκαετίας τώρα ακολουθούμενη πολιτική της συνταυτίσεως της τύχης της Ελλάδας ολοκλήρου προς τα συμφέροντα μιας προνομιούχου τάξεως εν Ελλάδι και προς εκείνα των ξένων καπιταλιστών, τον βυθίζει ολοεν εις μεγαλύτεραν πενίαν και δυστυχίαν, ανεξαρτήτως των από εξωτερικής απόψεων αποτελεσμάτων της»³⁸

Επιπλέον, ως προς το κόμμα των φιλελεύθερων αναφέρει:

«...όμως ας μην πιστεύση το κόμμα των Φιλελευθέρων, ότι του δίδεται εκ τούτου το δικαίωμα να λησμονήσει την θέση του και να συγχίση τον ρόλο του με εκείνον ΤΟΥ

³⁸ Ριζοσπάστης, Αθήνα 2 Νοεμβρίου 1922

ΔΙΚΑΙΟΥΜΕΝΟΥ ΝΑ ΚΑΤΗΓΟΡΗΣΗ ΚΑΙ ΝΑ ΔΙΚΑΣΗ ΚΑΙ ΝΑ ΚΑΤΑΔΙΚΑΣΗ ΛΑΟΥ».

«Η ομόφωνος από του λαού καταδίκη των μετανομβριανών εγκληματιών των οποίων ζητεί δια βοής το κεφάλι, ας μη κινδυνεύση να πείση τους αντιπάλους των φιλελευθέρους περί της ιδικής των αθωότητας. Ας αποτελέση τουναντίον προμήνυμα δι' όλους εκείνους, που πιστεύουν, ότι δικαιούνται να διαχειρίζονται όπως αυτοί θέλουν τας τύχας ενός ολόκληρου λαού, όλους εκείνους που πιστεύουν ότι οι λαοί θα ανέχονται επ' άπειρον να είνε τα θύματα μιας προνομιούχο τάξεως, της οποίας τα ανήθικα συμφέροντα κυβερνούν».³⁹

Ο λαός είναι εξοργισμένος καθώς ψήφισε υπέρ της πολιτικής ειρήνης και οικονομικής ανασυγκρότησης αλλά εξαπατήθηκε από τους αντιβενιζελικούς. Ενέργησαν προς όφελος του θρόνου και του κόμματος, γνωρίζοντας για την επερχόμενη αποτυχία, γεγονός που τους βαραίνει περισσότερο. Ο λαός βέβαια δεν είναι ούτε υπέρ ούτε κατά των φιλελεύθερων λόγω της κατάστασης, απλά εξεγείρεται κατά των υπευθύνων της συμφοράς.

Ως προς την κατάθεση του στρατηγού Παπούλα που δήλωσε πως οι στρατιώτες αδιαφορούσαν καθώς δεν είχαν τροφή και ρουχισμό και παράλληλα πολλοί από τους τραυματίες δεν επέστρεφαν πίσω, θα υποστηρίξει πως φαίνεται η προσπάθεια των υπαιτίων να ρίξουν το φταίξιμο στην κομμουνιστική προπαγάνδα, ενώ στην ουσία τίποτα δε λειτουργούσε σωστά.

Πέμπτη 3 Νοεμβρίου 1922

Στο πρωτοσέλιδο του *Ελεύθερου Βήματος* βρίσκονταν άρθρο του ιδιοκτήτη Λαμπράκη με το οποίο απευθύνεται στους αρχηγούς της επανάστασης για τον «απαράμιλλο» ελληνικό στρατό που πλέον μετατράπηκε σε ράκος από τους υπαιτίους της καταστροφής. Ωστόσο, θα τονίσει ότι εκτός της τιμωρίας, απαραίτητη είναι και η ανοικοδόμηση του έθνους. Προτρέπει στη δημιουργία ξανά ισχυρότατου στρατού και αφού παραμεριστούν οι έχθρες να καταρτιστεί με τα κατάλληλα

³⁹ Στο ίδιο

άτομα. Κλείνει με την βεβαιότητα πως η επανάσταση θα αποκαταστήσει τα κακώς κείμενα.

Όσον αφορά τη δίκη:

«Το καθεστώς των Αθηναίων είχε έναν τέτοιο βασιλιά, πολλούς τέτοιους πολιτικούς, του έλειπεν ένας τέτοιος Αρχιστράτηγος και τον ευρήκεν επιτέλους, εις το πρόσωπο του Χατζανέστη».

«Τα εχάσαμεν όλα, τα εχάσαμεν οικτρώς, τα εχάσαμεν ανεπιστρεπτί»

«Εν τω μεταξύ οι έμπειροι αξιωματικοί, οι γνωρίζοντες όλες τας τελειοποιήσεις του τελευταίου Ευρωπαϊκού πολέμου, ηχηρηστέυθησαν και εξωρίσθησαν εις τας διάφορους επαρχιακάς φρουράς».⁴⁰

Παρουσιάζεται σίγουρο για την ενοχή των κατηγορούμενων και έπειτα από αυτά που αποκαλύπτονται για τις ενέργειες στο μέτωπο κατακραυμώνει τον αρχιστράτηγο Χατζανέστη. Οι αποκαλύψεις αυτές υποστηρίζει πως πείθουν όλους τους Έλληνες για τα εγκλήματα που διεπράχθησαν σε βάρος της χώρας. Ο λαός έμαθε δύο χρόνια αργότερα ότι εξαπατήθηκε. Η τραγική κατάσταση που βρισκόταν το στράτευμα και η απουσία ικανών αξιωματικών έριξε το ηθικό των στρατιωτών. Υποστηρίζει πως οι ηγέτες της 1 Νοεμβρίου κορόιδευαν το λαό μετά και την απόδειξη περί ψεύτικης έκθεσης του κ. Στρατηγού για τις επιχειρήσεις Κιουτάχειας-Δορυλαίου-Σαγγαρίου.

Στις 3 Νοεμβρίου η *Καθημερινή* θα αρκεστεί σε απλή παράθεση του δελτίου τύπου όσον αφορά τη δίκη και θα αποφύγει να εκφέρει άποψη για οτιδήποτε συζητήθηκε στο στρατοδικείο.

Ο *Ριζοσπάστης* στο άρθρο του «Μια άστοχος παρατήρησις» υπογραμμίζει πως δεν έπρεπε να ειπωθεί από τον κ. Ζουρίδη η αποκάλυψη για την εκστρατεία στο Σαγγάριο που κόστισε τη ζωή 50.000 ανθρώπων και πως τελικά η αναφορά έγινε για δυναστικά και κομματικά συμφέροντα. Έπειτα, κατακρίνει τον επίτροπο που

⁴⁰ Ελεύθερο Βήμα, Αθήνα 3 Νοεμβρίου 1922

κατηγορεί την εφημερίδα χωρίς λόγο, αφού μόνο σκοπό έχει να καταγγείλει τους προδότες και να εξυπηρετήσει τα συμφέροντα του λαού. Αναφέρει:

«Αυτην την πολιτικήν έκαμεν ο «Ριζοσπάστης». Και η πολιτική αυτή δεν είναι ντεφαιτισμός. Ούτε συμμαχία με τον Γούναρη. Αλλά αμείλικτος και τίμιος πόλεμος κατά της προδοσίας».⁴¹

Παρασκευή 4 Νοεμβρίου 1922

Ο αρθρογράφος του *Ελεύθερου Βήματος* Κώστας Αθάνατος αναφέρει:

«Δικάζεται μια ληστοσυμμορία, μια σπείρα κακούργων και απατεώνων του κοινού δικαίου, η οποία επί δύο ολόκληρα έτη ελυμαίνετο την Ελλάδα και την εκούρασε. Ομολογουμένως οι Νεοέλληνες είναι άνθρωποι πολύ ψύχραιμοι. Εις οιονδήποτε άλλο μέρος του κόσμου, η δίκη θα είχε τελειώση με την εκτέλεσιν δια χειρός του λαού.»

«Ασφαλώς η Ελλάς είναι χώρα, η οποία δημιουργεί ανθρώπους με παραδειγματική υπομονή και αγαθότητα, αφού ενεπιστεύθησαν την τύχην εις τοιούτους πολιτευόμενους κλασσικής ανικανότητος και απερίγραπτου εγκληματικής αδιαφορίας.»⁴²

Ο λαός φωτίζεται με την εξέλιξη της δίκης και πλέον θα προσέχει περισσότερο που δίνει τη ψήφο του. Ωστόσο, η προσωρινή κυβέρνηση εν αναμονή απαντήσεως του Αλέξανδρου Ζαΐμη, υπογραμμίζει ξανά πως πρέπει να ρυθμίσει τη διοίκηση του τόπου καθώς και να ανασυγκροτήσει το στρατό, «Η Ελλάς έχει ανάγκη να ανασυγκροτήσει μετά ηλεκτρικής ταχύτητος τον στρατόν της».

Τη πρώτη μέρα οι κατηγορούμενοι έκαναν ενστάσεις. Τη δεύτερη ο Παπούλας τους κατακεραύνωσε. Την Τρίτη φανερώθηκαν τα στρατιωτικά τους αίσχη και τώρα πήρε σειρά και το πολιτικό ξεγύμνωμα. «Ξεσκεπάστηκε» ο Πρωτοπαπαδάκης από τον μάρτυρα Βενετσανόπουλο που σε μεταξύ τους συνομιλία για τη σίτιση του στρατού του απάντησε: «Ας φάγη ότι θέλει. Ας αγοράση!» Τον κατηγορεί πως έκλεβε οικονομικά το λαό και τελικά η βοήθεια δεν κατέληγε στο στρατό. Παρόμοια

⁴¹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 3 Νοεμβρίου 1922

⁴² Ελεύθερο Βήμα, Αθήνα 4 Νοεμβρίου 1922

άποψη επικρατεί και για τον Θεοτόκη, αναφέροντας: «Ο εκ Κέρκυρας πολιτευτής, ένα μόνο είχε κατά νουν, πώς να ωφελήσει τον βασιλέα και κύριον του.»

Από την άλλη, η *Καθημερινή* τη συγκεκριμένη μέρα θα αρκестεί να σχολιάσει το ζήτημα της ακυβερνησίας και όχι της δίκης, ζητώντας από το Ζαΐμη να επισπεύσει την απόφαση του, καθώς η ανάληψη της πρωθυπουργίας θα έχει οφέλη τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό της χώρας. Αναφέρει:

«Προ παντός δε εσωτερικώς. Διότι νυν, όποτε η χώρα έχει απόλυτον ανάγκη ουχί απλώς θετικής εσωτερικής γαλήνης, αλλά της εντυπώσεως ότι κυβερνάται κατά τρόπο εγγυώμενον την ηρεμίαν, η παρουσία του κ. Ζαΐμη αποτελεί μίαν ακόμη εγγύησιν. Από τοιαύτης απόψεως θεωρούμεν αναγκαίον την επίσπευση της αναλήψεως της αρχής εκ μέρους του κ. Ζαΐμη».⁴³

Ο *Ριζοσπάστης* στο άρθρο του «Αι επεμβάσεις των ξένων» κατακρίνει τη προσπάθεια των ξένων πρεσβευτών να επέμβουν στην απονομή της δικαιοσύνης των ανθρώπων που κατέστρεψαν τη χώρα και ήδη ο λαός ζητάει τη τιμωρία τους. Η ανάμειξη των ξένων αποτελεί ύβρη κατά του λαού και της επανάστασης σύμφωνα με την εφημερίδα. Ο Αγγλος πρεσβευτής πιστεύει πως μπορεί να τους συμπαθεί γιατί υπήρξαν πειθήνια όργανα, ωστόσο αυτούς ο λαός τους απεχθάνεται. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

«Τα σημειώματα του κ. Πρεσβευτού δεν δύναται να ληφθούν υπ' όψιν. Και ασφαλώς δε θα ληφθούν. Διότι υπεράνω και της κυβερνήσεως και του κ. Πρεσβευτού και της Επαναστάσεως ίσταται, η μεγάλη μάζη του εργαζόμενου λαού».⁴⁴

Επίσης τονίζει την ανάγκη να συνεχιστεί το έργο για την αποκάλυψη της αλήθειας. Ακόμα και αν οι βενιζελικοί φοβούνται μη βρεθούν συνένοχοι, ο λαός θα επιφέρει την τιμωρία των εγκληματιών. Αναφέρει:

⁴³ Καθημερινή, Αθήνα 4 Νοεμβρίου 1922

⁴⁴ Ριζοσπάστης, Αθήνα 4 Νοεμβρίου 1922

«Ήρθε ο καιρός όμως να χυθή φως άπλετον προς όλας τας διευθύνσεις και προς όλα τα σημεία».

Σάββατο 5 Νοεμβρίου 1922

Στο Σαββατιάτικο *Ελεύθερο Βήμα* αναφέρεται πως τίποτα δε μένει άγνωστο στο δικαστήριο. Οι μαρτυρίες του κ. Νέγρη ρίχνουν φως στην υπόθεση, τον οποίο χαρακτηρίζει «πατριώτη και αμερόληπτο» καθώς ενημέρωσε το Γούναρη πως θα υπάρξουν άσχημες συνέπειες σε περίπτωση επιστροφής του βασιλιά. Επιπλέον, εξυμνεί τον κ. Ρέντη που σύμφωνα με την εφημερίδα κατόρθωσε να αποδείξει την ενοχή των κατηγορουμένων. Υπογραμμίζει:

«Όλοι του οι εκφράσεις, όλοι του οι αφορισμοί ήσαν ακρογωνιαίοι λίθοι του οικοδομήματος της αλήθειας, προς το οποίον ηθέλησαν να συγκρουσθούν επί μια ολόκληρον διετίαν οι σημερινοί κατηγορούμενοι μέχρι της στιγμής, καθ' ην η τοιαύτη σύγκρουσις κατέληξεν εις την συντριβήν των κατηγορουμένων, αλλ' ενταυτώ δυστυχώς και της Ελλάδος».⁴⁵

Στηλιτεύει τους κατηγορούμενους που άφησαν να επέλθει η καταστροφή, παίζοντας τις τύχες του έθνους κορώννα-γράμματα. Αν δεν είχαν αλλάξει τα δεδομένα τη 1 Νοεμβρίου θεωρεί πως οι σύμμαχοι θα έδιναν την Κωνσταντινούπολη στην Ελλάδα χωρίς πόλεμο. Τέλος, θα ειρωνευτεί τόσον τον κ. Βαλέττα που απαντάει σε όλα «ναι», όσο και τον αρχιστράτηγο για τις δικαιολογίες του περί απουσίας από το μέτωπο.

Στη *Καθημερινή* θα αναφερθούν στους λόγους που αποφάσισαν να σιωπήσουν και να αποφύγουν να εκφέρουν άποψη για τη δίκη. Υποστηρίζει πως το συμφέρον των Ελλήνων είναι να γίνει σωστή έρευνα και πως μπροστά στο κοινό καλό οι προσωπικές πεποιθήσεις χρειάζεται να παραμερίζονται. Στόχος της εφημερίδας να κάνε το καλύτερο δυνατό για να βγει η χώρα από τη κρίσιμη κατάσταση. Αναφέρει:

⁴⁵ Ελεύθερο Βήμα, Αθήνα 5 Νοεμβρίου 1922

«Αφ' ης ήρχισεν ενώπιον του Επαναστατικού Δικαστηρίου η εκδίκασις της κατά των πολιτικών αρχηγών υποθέσεως, η «Καθημερινή» εθεώρησεν εαυτήν υποχρεωμένην να σιωπήσῃ. Προς την δίκην αυτήν δε προσεβλέψαμεν ως προς μίαν απλήν υπόθεσιν, εις την οποίαν η φωνή του τύπου εδικαιούτο οπωσδήποτε να παρέμβῃ. Διότι πιστεύομεν απολύτως ότι από την δίκην αυτήν θα ηδύνατο να προέλθῃ ο θεμέλιος λίθος της διαλλαγῆς εσωτερικῶς, εξωτερικῶς δε να αποφευχθῇ μια δίκη μεταξύ των Ευρωπαϊῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, συνερχομένων μετ' ὀλίγον εις την δια το Ανατολικόν Διάσκεψιν. Αἱ ἀπόψεις αὗται ἐπέβαλον ἀπαρεγκλίτως την ἀποφυγὴν δημιουργίας ατμόσφαιρας συσκοτιζούσης την ἀπαραίτητον ψυχραιμίαν».⁴⁶

«Μια χειρονομία ανωτέρα-σκέψις ἐλληνική και μόνον ἐλληνική».

Επιπρόσθετα, θα ἐπιτεθεῖ στη δράση των κομμουνιστῶν, τους οποίους θεωρεῖ ἐχθρούς του ἔθνους. Αναφέρει:

«Επιστεύσαμεν και υπεστηρίζαμεν ὅτι ἡ οἰαδήποτε κομμουνιστική οργάνωσις- μολονότι ἐννοεῖ να αυτοκαλεῖται «ἐλληνική» θα εἶναι πάντοτε ἐχθρὸς οὐχὶ ἀπλῶς της ἐν Ἑλλάδι καθεστηκυίας ἀστικής τάξεως των πραγμάτων ἀλλ' αὐτῆς της υποστάσεως του κράτους».⁴⁷

Μάλιστα θα προχωρήσῃ σε κάλεσμα της ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς να ἐξετάσῃ τη δράση τους στο συνέδριο της Σόφιας. Υπογραμμίζει πως ἀπέναντι στον κομμουνισμό δεν υπάρχουν βενιζελικοί και ἀντιβενιζελικοί ἀλλὰ ὅλοι οἱ Ἕλληνες.

Ο *Ριζοσπάστης* θεωρεῖ πως δεν ὑπάρχει ἀντικειμενικότητα στο κόσμον των ἀνθρώπων και πως οἱ βασιλικοί θα βρουν τρόπο για να δικαιολογήσουν τις πράξεις τους. Θα τονίσῃ με εἰρωνικό τρόπο πως στη χώρα αὐτή ἐπιτρέπεται να σκοτώνονται στρατιῶτες για χάρη του βασιλιά και του Γούναρη. Ἐπιτρέπεται να μὴν ὑπάρχει

⁴⁶ Καθημερινή, Αθήνα 5 Νοεμβρίου 1922

⁴⁷ Στο ἴδιο.

φαγητό και να αφήνονται οι τραυματίες στη μοίρα τους, βυθίζοντας σε πένθος τη χώρα, ωστόσο δεν επιτρέπεται η παραδειγματική τιμωρία των δολοφόνων.

Στη συνέχεια στο άρθρο με τίτλο «Βρωμιές Ρέγγες, Σάπιες πατάτες» θα υποστηρίξει για μια ακόμη φορά την ευθύνη που έχουν οι κατηγορούμενοι για τη κατάληξη της χώρας. Αυτοί ήταν που σπατάλησαν το λαϊκό χρήμα χωρίς κανένα αποτέλεσμα και πρέπει να πληρώσουν τις συνέπειες. Αναφέρει:

«Λάδι βρώμικο, ψωμί λασπώδες, ρέγγες σάπιες, μακαρόνια μουχλιασμένα, πατάτες κατεστραμμένες έτρωγε ο στρατός. Έτρωγεν είναι μια έκφρασις διότι τοιαύτα πράγματα δε τρώγονται».

«Το δημόσιον χρέος της Ελλάδος έφθασε τα 17 δισεκατομμύρια και όλαι οι άλλαι πρόσοδοι του κράτους εξωδεύθηκαν, και π'αίν ο στρατός δεν είχε τροφήν. Είνε ή δεν είνε εγκληματίαι αυτοί οι άνθρωποι; Πρέπει ή δεν πρέπει να τουφεκισθούν;»⁴⁸

Κυριακή 6 Νοεμβρίου 1922

Στο πρωτοσέλιδο του *Ελεύθερου Βήματος* βρίσκεται το άρθρο του Λαμπράκη με τίτλο «Και μόνον την αλήθειαν, χωρίς φόβον και χωρίς πάθος». και αναφέρεται στη προσπάθεια του Βενιζέλου να περισώσει ότι απέμεινε από τη χώρα στη Διάσκεψη της Λωζάννης. Τονίζει την ανάγκη ενίσχυσης του Βενιζέλου και κατακρίνει τον Ζαΐμη που αργεί να αναλάβει τα καθήκοντά του ως πρωθυπουργός. Υποστηρίζεται ξανά η ανάγκη για ισχυρό στρατό στον Έβρο για να περιοριστούν οι κεμαλικές ορέξεις. Πλέον πρωταρχικός στόχος είναι η εθνική σωτηρία.

«Εις ότι συντελείται μέσα εις την αίθουσαν της Βουλής των Ελλήνων, όπου η Εθνική Νέμεσις θέλει επιτελέσει άτεγκτος το έργον της, δεν συγκεντρώνονται ολοκληρωτικώς και μοναδικώς οι σκοποί της Επανάστασης. Πρωταρχικός σκοπός η εθνική σωτηρία.»⁴⁹

⁴⁸ Ριζοσπάστης, Αθήνα 5 Νοεμβρίου 1922

⁴⁹ Ελεύθερο Βήμα, Αθήνα 6 Νοεμβρίου 1922

Όσον αφορά τη δίκη, τονίζει τα εξής:

«Ωραία αντίληψις όμως αυτή που διακρίνει τους μάρτυρας της υπερασπίσεως. Ο κ. Χατζανέστης ήτο τρελός, ο κ. Μπαλτατζής κουτός, ο κ. Θεοτόκης αγνοών, ο κ. Στρατηγός δεν είχεν ιδιότητα. Ν' αθωωθούν λοιπόν, όλοι, αφού εγγλέντησαν καλά-καλά και το Ρωμέικο να πληρώσει τα σπασμένα, έως ό' του βρεθούν και άλλοι τρελοί κουτοί, αγνοούντες, ανεύθυνοι, ν' αναλάβουν να τα ξανασπάσουν»⁵⁰

Παρατηρείται η ειρωνεία του στις καταθέσεις των μαρτύρων σε μια προσπάθεια τους να ελαφρύνουν τη θέση των κατηγορούμενων, ωστόσο θεωρεί πως με τις καταθέσεις τους οι μάρτυρες υπεράσπισης μετατράπηκαν τελικά σε μάρτυρες κατηγορίας, ενδεικτικός είναι ο τίτλος: «Υπό την πίεσιν του αυτόφωρου εγκλήματος οι μάρτυρες της υπερασπίσεως μεταβάλλονται εις μάρτυρας κατηγορίας». Θα κατακρίνει τον κ. Ζαβιτσάνο που χαρακτηρίζει τον κ. Θεοτόκη λαμπρό νέο και κατακεραυνώνει τον κ. Στρατηγό που τολμά να παρουσιάζεται στο δικαστήριο ως «οσία Μαρία», ενώ τα είχε κάνει όλα λάθος. Επίσης, θα ειρωνευτεί τη θυσία του κ. Στράτου αναφέροντας: «Άλλη μία τοιαύτη θυσία και ο Κεμάλ θα είχε φθάση εις Αθήνας». Επιπρόσθετα, εξυμνεί τον μάρτυρα κ. Παναγάκο για το θάρρος του να απαντήσει στα αίτια που οδήγησαν σε παράπονα του στρατού (ανίκανοι αξιωματικοί, μη καταβολή μισθών, κάκιστη τροφή, παράταση πολέμου). Οι κατηγορούμενοι θα υποστηρίξει πως ουσιαστικά θυσίασαν τη χώρα για προσωπικά τους συμφέροντα και για να έχουν την εύνοια του μονάρχη. Έφτασε όμως η ώρα της αλήθειας και όλος ο λαός «διψά» για την τιμωρία. Στην ουσία πιστεύει πως τους έχει ήδη καταδικάσει.

Στην *Καθημερινή* στο άρθρο με τίτλο «Αι δύο δίκαι» θα επιχειρήσουν να στρέψουν το λαό προς τη Λωζάννη αντί της δίκης των κατηγορούμενων. Σχολιάζει:

«Εδώ δικάζονται πολιτικοί άνδρες, εκεί δικάζεται η Ελλάς. Ας παρακολουθήσωμεν την δευτέραν αυτή δίκην, ας ρίψωμεν προς τα εκεί την προσοχήν ημών ολόκληρον, μολονότι δεν θεωρούμε την πρώτην ξένην προς ταύτην, μολονότι

⁵⁰ Στο ίδιο.

πιστεύομεν αδιστάκτως ότι η εσωτερική δίκη συνδέεται αναποσπάστως προς την εμφάνισιν της ελληνικής αντιπροσωπείας εις την Διάσκεψιν της Λωζάννης».⁵¹

Υποστηρίζει πως δε θέλει να χυθεί άλλο ελληνικό αίμα μετά από όσα έγιναν στην Μικρά Ασία και εύχεται να επέλθει ειρήνη. Θεωρεί πως το ζήτημα θα καθοριστεί με βάση τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων, ωστόσο κρίνει απαραίτητο την αναδιοργάνωση του στρατού για να αντιμετωπιστεί η τουρκική αδιαλλαξία. Η χώρα χρειάζεται να προετοιμαστεί στρατιωτικά και διπλωματικά.

Επιπλέον, θα αναφερθεί ξανά στο πολιτειακό ζήτημα προτρέποντας τους υπόλοιπους να μη ασχοληθούν ξανά, καθώς είναι αμετάκλητα λυμένο και δε χρειάζεται να είναι σε διαρκή σύγκρουση οι πολίτες. Επισημαίνει πως κάθε τέτοια συζήτηση υποβαθμίζει τη χώρα στα μάτια των ξένων. Συγκεκριμένα:

«Δεν γνωρίζομεν ποίαι σκέψεις κρατούν ώστε να μη διαταχθή η ρητή απαγόρευσις της ανακινήσεως, δια του τύπου, παντός ότι θα ηδύνατο να γεννήση και την ελάχιστην αμφιβολίαν επι της οριστικής εδραιότητος του θρόνου των νυν βασιλευόντων.»⁵²

Την ίδια μέρα ο Ριζοσπάστης θα προβεί σε σφοδρή επίθεση εναντίον της Καθημερινής που παρουσίασε τους κατηγορούμενους ως «πατριώτες» και θα υπερασπιστεί το κόμμα ΣΕΚΕ από τις συκοφαντίες της στο άρθρο «Η Αναίδεια δεν έχει Όρια». Υποστηρίζει πως η Καθημερινή πήρε θάρρος από το διάβημα του κ. Πρεσβευτή. Αναφέρει:

«Γνωρίζομεν ότι εν πάση περιπτώσει είνε «μελλοθάνατοι» διότι τα διαβήματα των ξένων ο εργαζόμενος λαός των πόλεων και των χωριών θα τα ρίψη εις τον κάλαθον των αχρήστων, και ως τοιοῦτοι προσπαθούν να περισώσουν όπως, όπως το τομάρι των.»⁵³

Έπειτα, αποκαλεί τους κατηγορούμενους «θρασεείς, δουλοπρεπείς και εγκληματίες» καθώς έφεραν σύμφωνα με τα λεγόμενα της εφημερίδας μάρτυρες να

⁵¹ Καθημερινή, Αθήνα 6 Νοεμβρίου 1922

⁵² Στο ίδιο

⁵³ Ριζοσπάστης, Αθήνα 6 Νοεμβρίου 1922

συκοφαντήσουν τους κομμουνιστές, τη στιγμή που οι ίδιοι για να σωθούν ζήτησαν τον οίκτο και συμβιβάστηκαν να τεθούν στις διαταγές του Βενιζέλου. Ανακοινώνει πως οι κομμουνιστές δεν είναι εχθρός της πατρίδας. Εχθροί είναι αυτοί που πρόδωσαν τη χώρα στο μικρασιατικό μέτωπο. Χαρακτηριστικά παρατίθεται:

«Οι άνθρωποι της Καθημερινής καλά θα κάνουν να σιωπήσουν. Ειργάσθησαν και εναντίον του κράτους και ενάντια του Έθνους, εναντίον του εργαζόμενου και επιστρατευομένου λαού, όσον ουδείς άλλος. Είνε κοινή εγκληματία.»

«Ας παύσουν ν' ασχολούνται με τον Κομμουνισμό. Οι Κομμουνιστάι αγωνίζονται τιμίως και με μόνον εφόδιον την πενίαν των και τας ιδέας των δια μίαν καλύτεραν κοινωνίαν, δ' ένα ανώτερον αύριον.»⁵⁴

Τέλος, θα κλείσει τονίζοντας πως ο παλαιοκομματισμός αποτελεί κοινωνική γάγγραινα. Πιστεύει πως ο λαός τους έχει ήδη καταδικάσει και κανείς ξένος δε μπορεί να τους σώσει («Η Καθημερινή ας το πάρη απόφαση και ας φορέση από τώρα το πένθος της»).

Δευτέρα 7 Νοεμβρίου 1922

Η εφημερίδα *Ελεύθερο Βήμα* στις 7 Νοέμβρη δε θα ασχοληθεί με τη δίκη των έξι (μιας και τη προηγούμενη μέρα δεν έγινε δικαστήριο) και θα προτείνει η επανάσταση να αναλάβει και κυβερνητικά καθήκοντα με το άρθρο του Λαμπράκη «Ας γίνει αμέσως η επανάστασις και κυβέρνησις». Αναφέρει:

«Ας γίνει αμέσως η Επανάστασις και κυβέρνησις. Εφόσον άλλη λύσις δεν είνε δυνατόν να υπάρξη, είτε διά τούτον είτε δι' εκείνον τον λόγον, εφόσον δεν επιτυγχάνεται «η Κυβέρνησις» του ευρύτατου συνασπισμού, την οποίαν φανατικώς υποστήριξε το Ελεύθερον Βήμα όταν οι πολλοί εκηρύσσοντο υπέρ της «αχρόου» δεν θ' αποφύγωμεν μοιραίον επακολούθημα της σημερινής καταστάσεως».⁵⁵

⁵⁴ Στο ίδιο

⁵⁵ Ελεύθερο Βήμα, Αθήνα 7 Νοεμβρίου 1922

Ο Λαμπράκης θα κατακρίνει τη βραδύτητα με την οποία χειρίζεται το ζήτημα διακυβέρνησης ο Ζαΐμης και θεωρεί ότι η όλη καθυστέρηση ήταν ενάντια του έθνους. Όταν τελικά αποφάσισε πως δε θα αναλάβει, θεωρεί πως η επανάσταση είναι η μόνη άξια να αναλάβει το βαρύ φορτίο μιας και δεν επετεύχθη κυβέρνηση συνασπισμού. Οι τύχες του έθνους θα σχολιάσει ότι κρέμονται από μια κλωστή και δεν πρέπει να πάει κι άλλος χρόνος χαμένος («Παίζεται της Ελλάδος η τύχη»).

Εκτός αυτού θα γίνει αναφορά στις ανακρίσεις των Δούσμανη, Κωνσταντινόπουλου και Τσόντου που επιχείρησαν να οδηγήσουν το λαό σε αντεπανάσταση. Οι κατηγορούμενοι παραπέμπονται στο αρμόδιο δικαστήριο και φυλακίζονται.

Η εφημερίδα της *Καθημερινής* με το άρθρο της «Προς την επανάστασιν» θα συγχαρεί τη δράση του Λαμπράκη να βάζει το συλλογικό καλό πάνω από όλα. Επίσης θα δηλώσει πάλι πως στόχος της Καθημερινής δεν είναι η υποστήριξη των αντιβενιζελικών και γι' αυτό αφήνει τη δίκη στη δικαιοσύνη για να μη βλάψει το κράτος. Θα απευθυνθεί προς την επανάσταση με γνώμονα τους κινδύνους που παραμονεύουν και προτρέπει σε ψύχραιμη και ορθή διαχείριση των πραγμάτων ώστε να μη χειροτερέψει η ήδη δεινή θέση της χώρας. Τονίζει ξανά την ανάγκη για άμεση ενίσχυση της γραμμής του Έβρου για να αντιμετωπιστούν οι τουρκικές προκλήσεις, όπως ακριβώς είχε κάνει και ο ιδιοκτήτης του Ελεύθερου Βήματος. Σχολιάζει:

«Προς τον στρατόν, εις την δημιουργίαν «στρατού ισχυρού» όπως υποδεικνύει κάποιο βαρυσήμαντον τηλεγράφημα-πρέπει να αφιερωθή και η τελευταία ικμάς της επαναστατικής δυνάμεως, του επαναστατικού κύρους, το αποκλειστικόν έργον της επαναστάσεως. Ας αποβή και το μόνον».⁵⁶

Ωστόσο, εκτός από το στρατό είναι απαραίτητο να χτιστεί ένα θετικό διπλωματικό έδαφος. Χωρίς συμμάχους υπογραμμίζει και ο ισχυρότερος στρατός είναι καταδικασμένος. Προτρέπει την ελληνική αντιπροσωπεία να καταβάλει κάθε προσπάθεια για να καλυτερεύσει τις σχέσεις με τους συμμάχους. Άλλωστε,

⁵⁶ Καθημερινή, Αθήνα 7 Νοεμβρίου 1922

αναφέρει πως αυτή είναι η μεγαλύτερη κατηγορία των κατηγορουμένων στο στρατοδικείο, η έκπτωση από τους συμμάχους. Καλούν τον Ζαΐμη να επιστρέψει και αναλάβει τη κυβέρνηση πριν της τραγωδίας και της συμμαχικής απομόνωσης. Θέτουν ως μοναδικό τους στόχο τη πραγματοποίηση των καλών σκοπών της Επανάστασης.

Ο *Ριζοσπάστης* επίσης δε θα αναφερθεί σε θέματα του στρατοδικείου και θα τονίσει την ανάγκη να αποφευχθούν οι πολιτικοί που υποστηρίζουν τον πόλεμο, όπως συνέβη στην Αγγλία. Επιπρόσθετα, στο άρθρο «Κακόμοιρος πρίγκηψ» θα επιτεθεί στον πρίγκιπα, ο οποίος παρέλαβε τα μισά χρήματα του λαού από φόρους που του επιστράφηκαν. Τον χαρακτηρίζει ακαμάτη και χαραμοφαγά που γεννήθηκε για να απολαμβάνει, ενώ ο εργατικός λαός για να παράγει.

Οι απολογίες των Κατηγορούμενων

Τρίτη 8 Νοεμβρίου 1922

Και την Τρίτη ο Λαμπράκης θα επέμβει με άρθρο του κρούοντας τον κώδωνα του κινδύνου για τις τύχες της χώρας. Αναφέρει:

«Θέλομεν στρατόν. Θέλομεν στρατόν ισχυρόν εις τον Έβρον, διά να φρουρήσωμεν τας πύλας του κράτους, τας Ελληνικάς πύλας, τας οποίας θα κρούη αύριον ο Κεμάλ και των οποίων αι στρόφιγγες ήρχισαν να σαλεύονται πλέον».⁵⁷

Επιχειρεί να στρέψει την προσοχή της επανάστασης και στο μέλλον της χώρας και όχι μόνο στη δίκη των κατηγορούμενων. Η οργάνωση ισχυρού στρατού αναδεικνύεται ξανά ως η σημαντικότερη προτροπή του. Θεωρεί πως σε ενδεχόμενη μελλοντική συμφορά δε θα υπάρξουν δικαιολογίες και υπεύθυνοι θα είναι οι αυτοί οι ίδιοι.

Έπειτα, αναφέρεται στην απολογία των κατηγορούμενων που άρχισε τη χθεσινή μέρα. Πρώτος παρουσιάστηκε ο αρχιστράτηγος κ. Χατζανέστης τον οποίον στη

⁵⁷ Ελεύθερο Βήμα, Αθήνα 8 Νοεμβρίου 1922

στήλη του ο Κώστας Αθάνατος ειρωνεύεται πλήρως τόσο τα λόγια και τις δικαιολογίες του όσο και την στρατιωτική του ικανότητα. Αναφέρει:

«Ο κ. Χατζανέστης έθεσε τους όρους του, ο κ. Γούναρης τους εδέχθη και δεν απέμενε δια να τους εκτελέση παρά ο Μουσταφά Κεμάλ» και

«Ένα μικρό λάθος, ενομίζαμεν ότι ο Κεμάλ είχε αρχιστράτηγον τον Χατζανέστην».⁵⁸

Στη συνέχεια, η εφημερίδα υποστηρίζει πως με την απολογία του ο Χατζανέστης πλήγωσε τους υπόλοιπους κατηγορούμενους και τελικά μετατράπηκε και αυτός σε μάρτυρα κατηγορίας. Σημειώνει τα λόγια του αρχιστράτηγου στο ότι ο στρατός της Θράκης υπήρξε το καλάθι των αχρήστων στην στρατιάς της Μικράς Ασίας αλλά και το ότι ο στρατός θα μπορούσε να αποκρούσει την επίθεση αν δεν ήταν τόσο κουρασμένος και εμποτισμένος με την ιδέα της επιστροφής. Επιπρόσθετα, με αφορμή τη στιχομυθία του συνηγόρου Τσουκαλά και επιτρόπου θα στηλιτεύσει ξανά τις ενέργειες των κατηγορούμενων που άφησαν τόσα γυναικόπαιδα στις ορέξεις των Τούρκων και σφάγιασαν τον ελληνικό λαό.

Η *Καθημερινή* στο άρθρο της «Και Πάλιν» θα επικροτήσει τη διάθεση όλου του ελληνικού τύπου να αφήσει πίσω την κόντρα και το διαχωρισμό σε δύο στρατόπεδα επισημαίνοντας στην επανάσταση τους κινδύνους που διατρέχει η χώρα. Αντίστοιχα και οι ίδιοι αφήνουν πίσω τα πολιτικά μίση, μπροστά στο δύσκολο συμβούλιο της Λωζάννης, όπου η χώρα έχει ανάγκη την επίτευξη συμμαχικής υποστήριξης. Εφόσον αυτή είναι η βαρύτερη κατηγορία στους κατηγορούμενους, θεωρούν καθήκον των Ελλήνων την επανόρθωση αυτών των σχέσεων. Το συγκεκριμένο άρθρο θα λογοκριθεί και θα αφαιρεθούν στίχοι.

Στα σημερινά δημοσιεύματα θα εκφράσει άποψη και για θέματα της εσωτερικής δίκης. Αρχικά, θα παραθέσει τη ανάγκη παρουσίας του Γούναρη στο δικαστήριο (ήταν άρρωστος στο νοσοκομείο και απουσίαζε από τη δίκη) καθώς υπήρξε ο μοναδικός γνώστης όλων των λεπτομερειών στο άρθρο της «η απολογία» που θα υποστεί επίσης λογοκρισία. Αναφέρει:

⁵⁸ Στο ίδιο.

«Το ζήτημα της παρουσίας του κ. Δ. Γούναρη εις την δίκην, και υπέρ ταύτην, η ανάγκη της απολογίας του είναι ανεπίδεκτος αμφισβήτησεως. Καταστατική βάσις πάσης αποφάσεως δικαστηριακής είναι κατ' εξοχήν η απολογία του κατηγορούμενου. Αν η αρχή αύτη, απaráβατως τηρουμένη δια μέσου των αιώνων εις όλα του κόσμου τα κράτη, ισχύη επί απλών υποθέσεων, πρέπει να είναι ιερά επί των πολιτικών δικών»⁵⁹

Επιπρόσθετα, θα υπερασπιστεί τον Χατζανέστη στην απολογία του που τον χαρακτήρισε ως ανώτερο άνθρωπο και στρατιωτικό. Σχολιάζει:

«Και η απολογία του- μάλλον εξήγησις των αιτιών μιας τραγωδίας- επιστοποίησεν ότι ήτο κοινώς παραδεγμένον. Ενεφάνισε τον στρατηγόν του καθήκοντος. Τον ενεφάνισε μεγαλοπρεπή και μεγαλειώδη. Μια φράσις του είναι αρκετή δια να παρουσιάση την εικόνα «Μοι αποδίδεται, είπεν ευθύνη δια την αποστολήν στρατού εις την Θράκην. Δε συνέστησα την αποστολήν στρατού εις την Θράκην αλλ' απήτησα ταύτην». Γλώσσα την οποίαν μόνον οι ανώτεροι χαρακτήρες και ανώτεροι στρατιωτικοί γνωρίζουν».

Την ίδια μέρα η εφημερίδα του *Ριζοσπάστη* προτείνει στους μάρτυρες που παρουσιάζονται στη δίκη να προετοιμάζονται και να επεξεργάζονται τι θα πουν. Στις κατηγορίες περί της καταστροφής του μετώπου από τον κομμουνισμό, υπογραμμίζει πως οι κατηγορούμενοι δε λένε τίποτα συγκεκριμένο παρά λόγια του αέρα. Στη συνέχεια θα κατακρίνει τον μάρτυρα Παναγάκο που στα αίτια της καταστροφής θα δηλώσει «προπάντων ο κομμουνισμός». Δηλώνει ότι οι άλλοι λόγοι ήταν ικανοί για να διαλύσουν το στρατό (πείνα, παράταση πολέμου, ηθικό). Όλοι αυτοί οι λόγοι ήταν ασήμαντοι μπροστά στον κομμουνισμό. Αναφέρει:

«Παρουσιάζεται λοιπόν ο μάρτυρας μπρος στο Στρατοδικείο. Έχει κάτι τρομερόν να καταθέση. Πως δηλαδή οι τρομεροί αυτοί κομμουνιστές κατώρθωσαν να διαλύσουν το μέτωπο

⁵⁹ Καθημερινή, Αθήνα 8 Νοεμβρίου 1922

της Μ. Ασίας. Ερωτάς λοιπόν τον μάρτυρα και περιμένεις κάτι τρομερό ν' ακούσης από το στόμα του, κάτι θετικό, κάτι συγκεκριμένο. Και τι ακούς; Αέρα φρέσκο. Παρλάτες από εκείνες που συνηθίσαμε να διαβάζουμε στην «Πρωτεύουσα» και που δεν έχουν κανένα άλλο αποτέλεσμα παρά να μας κινούν τον εμετό.»⁶⁰

Θα υποστηρίξει πως τα λόγια του μάρτυρα ανατρέπει η ίδια η λογική αλλά και η επιστολή του κ. Σαράντη Κόκορη που υπηρέτησε στο Ούσακ πως δεν υπήρχε καμία προπαγάνδα, ενώ ο μάρτυρας το παρουσίασε ως κέντρο κομμουνιστικής προπαγάνδας. Μάλιστα, θα υπογραμμίσει προς υπεράσπιση τους πως ο ίδιος ο Γούναρης δεν άφηνε κανέναν να κάνει προπαγάνδα.

Τετάρτη 9 Νοεμβρίου 1922

Το *Ελεύθερο Βήμα* θα είναι ξανά καταπέλτης στις απολογίες των κατηγορούμενων.

Αναφέρει:

«Το γεγονόςός είναι μόνον ένα και μάλιστα πάρα πολύ απλούν: ότι ευρέθη μια ομάς Ελλήνων που εγκλημάτισε κατά της πατρίδος. Αυτή η ομάς πρέπει να τιμωρηθή παραδειγματικώς δια να μάθουν και οι τρελοί να μη ξανακάνουν τρέλες εναντίον της ολότητος και οι κουτοί να μη κάνουν κουταμάρες εις βάρος του τόπου και οι βαθείς και κριτικοί να μην αδιαφορούν προς την Ιστορίαν»

«Ότι ο κ. Στρατηγός προσεπάθησε να βγάλη τον εαυτόν του λάδι προσποιηθείς αναρμοδιότητα και άγνοιαν... Αλλ' αν οι κ.κ Χατζανέστης και Θεοτόκης είναι ένοχοι μίαν φοράν, διότι παρ' αξίαν ανέλαβον έργον τόσον βαρύ, ο κ. Στρατηγός ενέχεται εκατονταπλασίως, διότι εν επίγνωσι παρασκεύασε την φοβεράν καταστροφήν».⁶¹

Θα υποστηρίξει ότι οι απολογίες των κατηγορούμενων αποτελούν αλληλοκατηγορητήριο. Ο αρχιστράτηγος προσπαθεί να ρίξει τις ευθύνες στους προκατόχους του, λέγοντας πως δε μπορεί να ευθύνεται ο ίδιος καθώς υπηρέτησε μόνος στους τελευταίους 2,5 μήνες των επιχειρήσεων. Με παρόμοιο τρόπο και οι κατηγορούμενοι Θεοτόκης και Στρατηγός προσπαθούν να αποποιηθούν τις ευθύνες

⁶⁰ Ριζοσπάστης, Αθήνα 8 Νοεμβρίου 1922

⁶¹ Ελεύθερο Βήμα, Αθήνα 9 Νοεμβρίου 1922

τους, αλλά τελικά ο ένας διαψεύδει τον άλλον. Η εφημερίδα θα κατακρίνει τους κατηγορούμενους τους οποίους θεωρεί υπεύθυνους για τη καταστροφή της χώρας. Μάλιστα, «εξοργίζεται» με τις απόπειρες και ελιγμούς του Στρατηγού να αθώσει τον εαυτό του. Αμφιβάλει για την αγνότητα των προθέσεων του στα κοινά και αφού επί των ημερών του έγινε η τραγωδία που οδήγησε χιλιάδες ανθρώπους σε εγκατάλειψη της πατρογονικής τους εστίας, ο ίδιος δε μπορεί παρά να είναι εκ των βασικών υπαιτιών. Στις απόπειρες του Θεοτόκη να καθησυχάσει το λαό με τις πεποιθήσεις του για ένα καλύτερο μέλλον, θα απαντήσει: «Η μέλλουσα γενιά κ. Θεοτόκη, θα ερωτήσει μίαν ημέραν κατά ποιον τρόπον ετιμωρήθησαν οι καταστροφείς και οι εθνοθάπται». Τέλος, θα κατηγορήσει το ελληνικό επιτελείο για άγνοια της κατάστασης του στρατού στις επιχειρήσεις του Μαρτίου και Ιουλίου 1921, καθώς σε πολλές περιπτώσεις διοικούσαν άπειροι ή μη ικανοί αξιωματικοί.

Στο φύλλο της *Καθημερινής* θα απουσιάσει σχολιασμός περί δίκης. Θα αναφερθούν σε περιστατικά λογοκρισίας που δέχτηκαν πιστεύοντας πως οι περιστάσεις απαιτούν να εκφράζετε ελεύθερα η γνώμη των διαφωνούντων. Στη συνέχεια, θα κρούσουν τον κώδωνα του κινδύνου υποστηρίζοντας πως η καταδίκη είναι βέβαιη εάν δεν αφήσουν στην άκρη τις εσωτερικές διαμάχες και την εσωτερική δίκη και να στραφούν προς Διάσκεψη της Λωζάννης. Αναφέρει:

«Η ελληνική αντιπροσωπεία στη Διάσκεψη κυβερνήσεως αγωνιώσης μετά της κοινής γνώμης διά την κατίσχυσιν της λογικής, αγωνιζομένης να πείση ότι ουχί εις την δίκην της Βουλής κείται του Έθνους η σωτηρία, αλλ' εις την δίκην ήτις θα αρχίση σήμερον διεξαγομένη εις την αίθουσαν του Ξενοδοχείου Σάτω».⁶²

Την ίδια μέρα ο *Ριζοσπάστης* με το άρθρο του «Νέος προσανατολισμός της εξωτερικής μας πολιτικής επιβάλλεται» θα υποστηρίξει την αλλαγή πλεύσης με κατεύθυνση της χώρας προς τη Ρωσία και να αναθεωρηθεί η φιλοαγγλική πολιτική που μας οδήγησε στη καταστροφή. Αρχικά, τονίζει πως η υπηρεσιακή κυβέρνηση δε βοήθησε στην αντιμετώπιση των προβλημάτων μετά τη μικρασιατική καταστροφή, κατηγορώντας τη για ανικανότητα. Έπειτα, κατακρίνει τη προσπάθεια επαναφοράς

⁶² Καθημερινή, Αθήνα 9 Νοεμβρίου 1922

στη Συμμαχία, καθώς πιστεύει ότι δεν υπάρχει καθαρότητα μόνο συμφέρον.

Αναφέρει:

«Ποιας όμως συμμαχίας; Η Αντάντ εις το ανατολικό ζήτημα δε λειτουργεί ούτε πολιτεύεται ως ενιαίος Συνασπισμός δυνάμεων. Εις το Ανατολικόν υπάρχουν όχι σύμμαχοι, αλλά Γαλλία και Αγγλία έχουσai εκ διαμέτρου αντίθετα οικονομικά συμφέροντα τα οποία προσπαθούν επί θυσία των μικρών Κρατών και καθυστερημένων λαών της Βαλκανικής και Ανατολής να προστατεύσουν και εξυπηρετήσουν.»

«Η Επάνοδος προς τους Συμμάχους είναι Ουτοπία. Ο προσανατολισμός μας πρέπει κυρίως να επιρρασθή από το γεγονός ότι είμεθα Κράτος εξηντλημένον. Ότι ο λαός μας έχει ανάγκην ή μάλλον ποθεί μακράν περίοδον ειρήνης.»⁶³

Προτείνει στον ελληνικό λαό να συνεννοηθεί με όλα τα βαλκανικά κράτη για να πετύχει τη πολυπόθητη ειρήνη και καλεί σε ρωσική προσέγγιση καθώς αυτή ευνοεί την αποκατάσταση των λαών, χωρίς να εκμεταλλεύεται τις αδύναμες χώρες όπως πράττουν Γάλλοι και Άγγλοι.

Πέμπτη 10 Νοεμβρίου 1922

Στις 10 του μήνα, το *Ελεύθερο Βήμα* θα δηλώσει για άλλη μια φορά την ευθύνη των κατηγορούμενων. Η Ελλάδα καταστράφηκε από τις ενέργειές τους, ωστόσο τώρα παριστάνουν τους αθώους. Αναφέρει:

«Χέλι που γλυστρά εις την λιμνοθάλασσαν του Μεσολογγίου, ο κ. Στράτος διεξήλθε χθες καθ' όλη την ημέραν με μοναδικούς ελιγμούς το πυκνόν δίκτυον της κατηγορίας. Ένα χέλι που εγλυστρά σε τόσα χρόνια εις τα φύκια και τα ρείκια και που τώρα πηγαينوέρχεται στεναχωρημένο μέσα στη γυάλα».

«Όλοι ανεξαιρέτως αποπειρώνται τα φανώσι λευκότεοι περιστεράς, αναγνωρίζουν τον επιτελεσθέντα όλεθρον της Πατρίδος, αλλά προσπαθούν με τον διαβολικότερον και τον

⁶³ Ριζοσπάστης, Αθήνα 9 Νοεμβρίου 1922

αναξιώτερον τρόπον να επιρρίψουν τας ευθύνας του
εθνικού εγκλήματος ο εις επί του άλλου». ⁶⁴

Εξακολουθεί να πιστεύει πως τα λόγια μεταξύ των κατηγορούμενων είναι ένα αδιάκοπο αλληλοκατηγορητήριο. Καταδεικνύει τις απολογίες των κατηγορούμενων ως θέαμα «οικτρόν» και «αξιολύπητον». Οι «εκλεκτοί» τελικά εξαπάτησαν το λαό και τώρα ρίχνουν αλλού τις ευθύνες. Ειρωνεύεται τον κ. Στράτο στις απόπειρές του να αποδείξει ότι έδρασαν σύμφωνα με τη βούληση των συμμάχων αλλά και την προσπάθεια του να αποδείξει ότι είχε κόντρα με τον Γούναρη. Υπογραμμίζει πως κανείς δεν αναλαμβάνει τις ευθύνες που του αναλογούν και εξακολουθούν να επιρρίπτουν τις ευθύνες σε τρίτους. Με την απολογία του, ο Στράτος καταδικάστηκε απέναντι στο λαό. Στους ανθρώπους της 1 Νοεμβρίου δεν αρέσει η αλήθεια, διαφορετικά δε θα αδιαφορούσαν στα διαβήματα των συμμάχων και θα είχαν προβεί στην απομάκρυνση του «ανάξιου» βασιλιά. Αντί γι αυτό βασίστηκαν στη δική τους πολιτική, αποσκοπώντας στα ατομικά τους συμφέροντα και καταδίκασαν τον ελληνικό λαό.

Η *Καθημερινή* θα συνεχίσει να επιμένει στη Διάσκεψη της Λωζάννης και τονίζει πως η χώρα ασχολείται περισσότερο με την πολιτική παρά την «εθνική» δίκη. Υπενθυμίζει τις επιδιώξεις των Τούρκων, οι οποίοι επιχειρούν να ακυρώσουν κάθε απόφαση μετά το τέλος του πολέμου. Η στρατιωτική ανασυγκρότηση είναι επιτακτική ανάγκη καθώς ο τουρκικός λαός απειλεί με πόλεμο αν δεν εκπληρωθούν οι απαιτήσεις του.

Σχετικά με τη δίκη θα σχολιάσει:

«...είμεθα απολύτως βέβαιοι ότι οι συγκροτούντες το Στρατοδικείον, αποκομίζουν την εντύπωσιν ότι δικάζουν άνδρας οι οποίοι με υπέρτατην αυταπάρνησιν, με θυσίαν παντός πολιτικού συμφέροντος με πάσαν αυτών την ψυχικήν δύναμιν αφιέρωσαν την ύπραξιν των ες την υπηρεσίαν της Πατρίδος. Είναι αυτή βαθεία ημών πεποίθησις, ην αι απολογίαι των δικαζομένων διεπίστωσαν. Εις την ψυχήν και την συνείδησιν των δικαστών είμεθα βέβαιοι ότι θα εγεννήθη η απόλυτος πεποίθησις ότι απέναντι αυτών έχουν

⁶⁴ Ελεύθερο Βήμα, Αθήνα 10 Νοεμβρίου 1922

άνδρας, επί των ημερών των οποίων εσημειώθη μια μεγάλη ατυχία, αλλ' από την πολιτείαν τούτων λείπει παντελώς ο δόλος.»⁶⁵

Παρατηρείται η προσπάθεια υπεράσπισης των κατηγορουμένων ώστε να αποκλειστεί μια βασική κατηγορία, αυτή του δόλου. Υποστηρίζει πως οι κατηγορούμενοι διακυβέρνησαν με τιμή και αυταπάρνηση χωρίς δόλο ή συμφέρον αφιερώθηκαν στην πατρίδα. Κρίνει πως αίτιο της ατυχίας στο μέτωπο ήταν η ατυχία των ανθρώπων που έπραξαν το καλύτερο δυνατό. Θα καταλήξει υπενθυμίζοντας στους δικαστές να είναι προσεκτικοί, καθώς εκτός από τη τιμή, δικάζουν το μέλλον και την ησυχία της χώρας.

Ο Ριζοσπάστης θα στραφεί και αυτός στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης. Επιτίθεται στον ιμπεριαλισμό των Αγγλογάλλων που έχει ως αποτέλεσμα τον ανταγωνισμό μεταξύ Τούρκων και Βαλκάνιων. Αναφέρει:

«Οι εκφωνηθέντες λόγοι περί ειρήνης εκ μέρους των αντιπροσώπων του Ευρωπαϊκού καπιταλισμού είνε μόνον ωραίοι λόγοι. Εις τα παρασκήνια τα έργα των ιδίων αντιπροσώπων είνε άντικρυς αντίθετα προς τους λόγους των.»⁶⁶

Θεωρεί πως οι Αγγλογάλλοι θα αφήσουν σε εκκρεμότητα εδαφικά ζητήματα προκειμένου να δημιουργηθούν νέες προστριβές καθώς τους συμφέρει η συνέχιση των συγκρούσεων στα Βαλκάνια.

Όσον αφορά τη δίκη στο άρθρο «Τα ορόσημα» θα προβεί σε σφοδρή επίθεση κατά του Θεοτόκη. Τον κατηγορεί για τους στρατιώτες που τουφεκίστηκαν στην Τουρκία. Επίσης, κατακρίνει τον επίλογο της απολογίας του. Αναφέρει:

«Πρέπει να τον διαβάσετε ωρισμένως. Είναι υπόδειγμα αναίδειας και περιφρονήσεως της ζωής του λαού. Πρέπει να τον διαβάσουν όλοι οι Έλληνες εργάτες και χωρικοί για να εννοήσουν με πόση εγκληματική αμέλεια και επιπολαιότητα σκέπτονται και ενεργούν αυτοί οι άνθρωποι που ο λαός τους εμπιστεύεται την τύχη του.»⁶⁷

Έπειτα, θα ειρωνευτεί το λόγο του ίδιου «Επήδησα, στη Μ. Ασία και ενέγραψα υποθήκην, και έθεσα ορόσημα τους τάφους των Ελλήνων στρατιωτών.» Υποστηρίζει

⁶⁵ Καθημερινή, Αθήνα 10 Νοεμβρίου 1922

⁶⁶ Ριζοσπάστης, Αθήνα 10 Νοεμβρίου 1922

⁶⁷ Στο ίδιο.

πως ο λαός διέθεσε αίμα και χρήμα για να γράψει ο Θεοτόκης την υποθήκη του. Ωστόσο, ο ίδιος δεν έκανε καμία θυσία, παρά μόνον την Ελλάδα για να ευχαριστήσει το βασιλιά του. Ο αρθρογράφος, θα συνεχίσει τη σφοδρή επίθεση τονίζοντας πως ο λαός θα βάλει άλλα ορόσημα, δηλαδή τους τάφους των ενόχων προκειμένου να παραδειγματιστεί κάθε φιλόδοξος ανίκανος που δεν εξυπηρετεί τα συμφέροντα του λαού. Αναφέρει:

«Είναι τα ορόσημα που θα αποτελέσουν οι τάφοι των ενόχων της καταστροφής του. Αυτά τα ορόσημα πρέπει να υψωθούν γρήγορα μεγάλα και επιβλητικά, αυτά τα ορόσημα ανυπομονεί να ιδή ο λαός.»⁶⁸

Στη συνέχεια, στο άρθρο «Δια τας επανορθώσεις» θα δείξει για μια ακόμα φορά τις προθέσεις του ενάντια στους κατηγορούμενους. Σε ενδεχόμενες αποζημιώσεις που θα ζητήσει ο Κεμάλ προτείνει στην Επανάσταση να δημεύσει την περιουσία όλων των κατηγορούμενων, των υποστηρικτών τους και όλους τους βουλευτές που τους ακολούθησαν τυφλά.

Αγορεύσεις Επαναστατικών Επιτρόπων και υπεράσπιση

Παρασκευή 11 Νοεμβρίου 1922

Στην εφημερίδα της Παρασκευής το *Ελεύθερο Βήμα* προχώρησε σε δριμύτατη επίθεση στην έγγραφη απολογία του Γούναρη, ενώ θα εξυμνήσει την αγόρευση του επαναστατικού Επιτρόπου Γρηγοριάδη. Ο Κώστας Αθάνατος θα γράψει ότι είναι δυστύχημα που αρρώστησε ο Γούναρης καθώς στερήθηκαν οι παρευρισκόμενοι στο δικαστήριο να ευθυμήσουν, έτσι λόγω ασθένειας κατόρθωσε να αποφύγει τη γελοιοποίηση του. Χαρακτηρίζει την απολογία του ως «μια ατελεύτητος περιπλοκή περιπλόκως περιπλεκομένων περιπλοκών!» και ειρωνεύεται τους ισχυρισμούς του ότι έπραξε το καλύτερο δυνατό για την ενίσχυση και εφοδιασμό του στρατού, σχολιάζοντας: «Προφανώς διά να έχει να βρη κάτι ο Κεμάλ, μια που θα έκανεν τον κόπον». Τον αποκαλεί «στενοκέφαλο, κοντόφθαλμο και περιωρισμένο» όταν ο

⁶⁸ Στο ίδιο.

κατηγορούμενος δήλωσε ότι δεν μπορούσε να κρατήσει τη Βόρεια Ήπειρο ενώ υπήρχε το μικρασιατικό μέτωπο. Στη στήλη της εφημερίδας θα αναγραφεί ακόμη: «Είνε το πνεύμα της αρνήσεως, ένας πολιτικός Μεφιστοφελής που οδηγεί την Ελλάδα εις την Κόλασιν». Επίσης τον σχολιάζει ως «παρίστανων την πάπια» καθώς στις κατηγορίες για μεταβολή των συμμάχων με την επάνοδο του βασιλιά, έκανε πως δε γνώριζε τίποτα. Από την άλλη, ο αρχισυντάκτης θα εξυμνήσει τον συνταγματάρχη Γρηγορίαδη ως επίτροπο. Πρόκειται για στρατιώτη που μίλησε υπέρ όλης της χώρας ενάντια στους καταστροφείς («Εξεφώνησε τον ατιμωτικόν επικήδειον μιας ομάδας Ελλήνων προδοτών»). Τον επαινεί γιατί κινείται από υποχρέωση απέναντι στη πατρίδα του και η αλήθεια παρασύρει τα πάντα. Τέλος, η εφημερίδα σε απάντηση του Μεταξά στα λεγόμενα του κ. Στράτου θα καταδικάσει ξανά το ποιόν της προηγούμενης κυβέρνησης, σχολιάζοντας:

«Αυτοί είνε οι άνθρωποι , οι οποίοι θέλουν να διοικήσουν τον Ελληνικόν λαόν. Αλληλοδιαψεύδονται, αλληλοκατηγορούνται, αλληλομισούνται, αλληλουβρίζονται ως οι κοινότεροι των ανθρώπων. Το ψεύδος, η απάτη και η έλλειψις θάρρους είνε τα κυριότερα όπλα των».⁶⁹

Στις 11 Νοέμβρη η *Καθημερινή* θα αναφερθεί ξανά στη Διάσκεψη της Λωζάννης και θα επιπλήξει τη χώρα καθώς ο ξένος τύπος ασχολείται περισσότερο με θέματα που έπρεπε να απασχολούν εμάς τους ίδιους.

Σε αυτά που διαδραματίζονται εντός του στρατοδικείου στηλιτεύει τις αντιδράσεις μέσα στη Βουλή και επαινεί την αντίδραση του πρόεδρου Οθωναίου. Σχολιάζει:

«Άνθρωποι μικροί ελησμόνησαν ότι μεταξύ των δικαζομένων αντιπροσωπεύονται τα ύπατα πολιτικά, στρατιωτικά και ναυτικά αξιώματα. Ελησμόνησαν ότι υπήρχεν ακόμη εκεί ως αντιστράτηγος, φέρων πάντοτε επί των ώμων του τας επωμίδας του αξιωματικού, τα γαλόνια του στρατηγού- φέρων ταύτα την στιγμήν εκείνην...»

⁶⁹ Ελεύθερο Βήμα, Αθήνα 11 Νοεμβρίου 1922

«Ότι προέχει είνε η απόπειρα ολίγων ανθρώπων, όπως καταρρίψουν το κύρος και το γόητρον του Δικαστηρίου»⁷⁰

Στο φύλλο του *Ριζοσπάστη* θα σταθούν στους 60.000 στρατιώτες που αργοπεθαίνουν στα καταναγκαστικά έργα του Κεμάλ. Μάλιστα, υποστηρίζει πως οι κατηγορούμενοι θα έπρεπε ήδη να έχουν φονευθεί καθώς ευθύνονται για τόσα θύματα. Θεωρεί πως η κυβέρνηση είναι ανίκανη να αντιμετωπίσει τέτοια ζητήματα. Θα παραθέσει: «...οφείλει να φροντίση η Ελλάς δια τα τέκνα της τα οποία αποθνήσκουν στην Ανατολή»⁷¹. Θεωρεί ευθύνη του κομμουνιστικού κόμματος να υπερασπιστεί όχι μόνο τους πρόσφυγες που συρρέουν στην Ελλάδα και τους οποίους βασιλικοί και βενιζελικοί έχουν εγκαταλείψει στη τύχη τους, αλλά και τους αιχμαλώτους. Έτσι, καλεί την κυβέρνηση και την επαναστατική επιτροπή να μεριμνήσουν για το ζήτημα.

Σάββατο 12 Νοεμβρίου 1922

Στο φύλλο του Σαββάτου το *Ελεύθερο Βήμα* θα καταπιαστεί με την αγόρευση του επιτρόπου Γεωργιάδη, ο οποίος κατά τη γνώμη τους κατόρθωσε με απλά λόγια να καταδείξει την κατηγορία. Αναφέρει:

«Μέσα εις τους γερούς τοίχους τους ενέκλεισε τους κατηγορουμένους, και με την ανάπτυξιν του εγκλήματος των, ανύψωσεν ένα πελώριον ικρίωμα»
«Κυριολεκτικόν ξετίναγμα του ψεύδους που μας εκυβέρνησε ο λόγος του κ. Γεωργιάδη»⁷²

Θα χαρακτηριστεί: «υψηλόκορμος, αλύγιστος, αδέκαστος». Η προηγούμενη κυβέρνηση κατάφερε να εξαπατήσει το λαό για χάρη του βασιλιά, ωστόσο πλέον η αλήθεια έχει λάμψει μέσα στο δικαστήριο. Μάλιστα, ο επίτροπος ανέσυρε το μεγάλο ψέμα των κατηγορούμενων αναφερόμενος στην ομιλία του Λούδ Τζώρτζ στη Βουλή των κοινοτήτων που τόνιζε πως τα αίτια της καταπολεμήσεως της Ελλάδας ήταν η επιστροφή του Κωνσταντίνου. Προκειμένου να καταδείξει την ενοχή τους θα ξεχωρίσει τους Έλληνες σε δύο μερίδες. Η πρώτη βοήθησε το τόπο να

⁷⁰ Καθημερινή, Αθήνα 11 Νοεμβρίου 1922

⁷¹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 11 Νοεμβρίου 1922

⁷² Ελεύθερο Βήμα, Αθήνα 12 Νοεμβρίου 1922

μεγαλώσει εδαφικά και ηθικά ενώ η δεύτερη μόνο αφαιρούσε. Επέμειναν μέχρι τέλους να νικηθεί η χώρα (αφού δε το κατάφεραν στον Ά παγκόσμιο πόλεμο) και τελικά τα κατάφεραν. Έτσι, η τιμωρία τους είναι επιβεβλημένη. Κλείνοντας υπογραμμίζει τη μεγάλη τους ευγνωμοσύνη για το Βενιζέλο και τη προσπάθεια του να περισώσει τη κατάσταση της χώρας στο συμβούλιο της Ευρώπης, επισημαίνοντας: «Ημείς δεν σημειούμεν τίποτε άλλο παρά ότι ευτυχώς δια την Ελλάδα ο Βενιζέλος ζή ακόμα».

Η *Καθημερινή* θα αποφύγει να σχολιάσει για τη δίκη και θα αρκεστεί σε σχόλια για την κυβερνητική κρίση μετά και την παραίτηση του Κροκίδα. Όλος ο ελληνικός τύπος προσπάθησε να το αποτρέψει αλλά δε τα κατάφερε. Τονίζει την άμεση ανάγκη για λύση της ακυβερνησίας σε μια τόσο κρίσιμη διπλωματική περίοδο που μπορεί να χειροτερέψει τη κατάσταση. Προτρέπει την Επαναστατική Επιτροπή να αναλάβει την οργάνωση ισχυρού στρατού και το βασιλιά να βάλει τέλος στη κρίση. Μάλιστα, θα κλείσει προτείνοντας να αναλάβει κυβέρνηση κάποιος από την Επαναστατική Επιτροπή αν δε μπορέσουν τελικά να βρουν λύση.

Ο *Ριζοσπάστης* την ίδια μέρα θα επικρίνει τις βενιζελικές εφημερίδες που προσπαθούν να αποδώσουν στο Βενιζέλο τη μη παράδοση της Δυτικής Θράκης, καθώς οι ίδιοι θεωρούν πως απλώς συμπίπτει με τα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων. Έπειτα, στο άρθρο «Μόνον Εμείς» θα στηλιτεύσει την αναφορά του Γούναρη στην εκστρατεία της Ουκρανίας. Τον κατηγορεί ότι πολέμησε τους Ρώσους για ξένα συμφέροντα και πως μόνο το ΚΚΕ αντιστάθηκε σε αυτές τις ενέργειες.

Κυριακή 13 Νοεμβρίου 1922

Το *Ελεύθερο Βήμα* απευθύνεται στην Επανάσταση που πλέον θα κυβερνήσει ως τις εκλογές, γεγονός που η εφημερίδα στήριξε μετά το πολικό αδιέξοδο με Ζαΐμη. Ο Λαμπράκης καλεί την Επανάσταση να αναλάβει το βάρος και να υπολογίσει σωστά τους κινδύνους. Πρωταρχικό τους μέλημα όμως να είναι η αλήθεια στο λαό. Εξάλλου, τις συνέπειες των πράξεών τους θα τις υποστούν αυτοί, δηλαδή το κόμμα των φιλελευθέρων.

Ο αρχισυντάκτης Αθάνατος θα σχολιάσει: «ο χρόνος εις τα γυρίσματα του καμίαν αρετήν δεν αφήνει αβράβευτον και κανένα έγκλημα ατιμώρητον»⁷³. Υποστηρίζει πως η διαφορά μεταξύ κατηγορίας και υπεράσπισης είναι τόσο μεγάλη που ο αγώνας των δικηγόρων είναι μάταιος. Αντίθετα, χαρακτηρίζει ευνοϊκή τη θέση των κατήγορων και μάλιστα πως ακόμα και αν δεν είχαν επιστημονικά χαρίσματα πάλι θα τα είχαν καταφέρει καθώς οι κατηγορίες είναι αδιαμφισβήτητες. Στη συνέχεια, θα επικρίνει τις αντιρρήσεις του Οικονομίδη για τη συγκρότηση στρατοδικείου , καθώς θα αποτρέψει στο μέλλον ανθρώπους να πολιτευτούν , υποστηρίζοντας πως αυτός ακριβώς είναι ο σκοπός, δηλαδή να συνετισθούν οι ασυνείδητοι πολιτικοί και να μην καταστρέψουν τη χώρα. Το θέαμα των κατηγορουμένων συνεχίζει να προκαλεί οίκτο και όμως δεν τολμούν να αναλάβουν τις ευθύνες τους.

Τα νέα έγγραφα που δημοσιεύτηκαν χθες με τις εκκλήσεις του Αρχηγού της Στρατιάς για προϊόντα πρώτης ανάγκης αποτελεί άλλη μία απόδειξη («και μόνον τα δημοσιευθέντα έγγραφα αποτελούν τον καθρέπτην της πολιτικής των Νοεμβριανών πολιτευτών»). Θα χαρακτηρίσει «μνημειώδη» την αγόρευση του Γεωργιάδη και θα αναφερθεί στα πλαστά ανακοινωθέντα για να καταδείξει πως μάταια οι συνήγοροι προσπαθούν να αποδείξουν πως δεν υπήρχε δόλος. Οι κατηγορούμενοι τονίζει, απέκρυπταν την αλήθεια για να αποφύγουν την οργή του λαού, δρώντας ανενόχλητοι και στηρίζοντας το βασιλιά. Ο ίδιος ο Θεοτόκης αποδεικνύει τα ψέματα που μέχρι τελευταία στιγμή έδινε το λόγο της τιμής του πως δε θα προχωρούσε η κυβέρνηση σε εκκένωση της Μικράς Ασίας. Κατά τη γνώμη τους δε χρειάζεται τίποτα άλλο για να κατανοήσει κανείς το χαρακτήρα των ανθρώπων της καταστροφής.

Η *Καθημερινή* από την άλλη θα προχωρήσει σε ελάχιστα σχόλια και αυτά σχετικά με την ακυβερνησία. Υποστηρίζει την ανάγκη για ισχυρή κυβέρνηση, προκειμένου να προσδώσει κύρος στο εξωτερικό. Προχωράει σε τυπική ανακοίνωση κυβέρνησης από την Επανάσταση : « Απεφασίσθη ο καταρτισμός στρατιωτικής κυβέρνησης υπό τον κ. Γονατά».

Ο *Ριζοσπάστης* θα κατακεραυνώσει τη παραιτηθείσα κυβέρνηση, την οποία με εξαίρεση κάποιων υπουργών θεωρεί ανίκανη και ξεπερασμένη. Στην κυβέρνηση

⁷³ Ελεύθερο Βήμα, Αθήνα 13 Νοεμβρίου 1922

που θα οριστεί σήμερα, υπογραμμίζει πως δεν πρέπει να εξυπηρετεί τους βενιζελικούς αλλά τον εργαζόμενο λαό. Αναφέρει:

«...δεν έχομεν παρά να τονίσωμεν εις τη νέαν κυβέρνησιν ανεξαρτήτως αν λέγεται ή είνε στρατιωτική ή πολιτική ότι είνε υποχρεωμένη να τάξη ως προγραμματικόν της σκοπόν όχι την εξυπηρέτησιν του βενιζελισμού, αλλά την εξυπηρέτησιν, καθαρώς των συμφερόντων των εργαζόμενων μαζών. »⁷⁴

Προτείνει στη νέα κυβέρνηση να ασχοληθεί με το αγροτικό ζήτημα, καθώς και με το ζήτημα της αισχροκέρδειας. Επίσης, να προβεί σε σύναψη συμμαχιών με όλες τις γειτονικές χώρες και να ανακοινωθεί σύντομα η απόφαση του στρατοδικείου. Θα επιμείνει και στη δήμευση των περιουσιών των ενόχων. Την καλεί να εξυπηρετήσει το λαό, διαφορετικά θα είναι απλό πραξικόπημα. Αναφέρει χαρακτηριστικά:

«Η Επανάστασις συνταυτίση την τύχην της με τον Βενιζελισμόν, τότε μεταβάλλεται εις απλούν πραξικόπημα»⁷⁵

Τέλος, θα κατηγορήσει για άλλη μια φορά τη κυβέρνηση των κατηγορούμενων, χαρακτηρίζοντας τη μάλιστα εγκληματική που εγκατέλειψε τους στρατιώτες της στο μέτωπο. Θα απαιτήσει από το επαναστατικό δικαστήριο να είναι αμείλικτο απέναντι τους εκ μέρους όλου του εργατικού κόσμου.

Δευτέρα 14 Νοεμβρίου 1922

Στις 14 Νοεμβρίου το *Ελεύθερο Βήμα* θα εξυμνήσει την αγόρευση του επίτροπου Ζουρίδη, αναφέροντας: «οι λόγοι του υπήρξαν δάκρυα πύρινα επάνω από τον τάφο της Ελλάδας»⁷⁶. Ανατριχιαστικός θα είναι και ο επίλογος του που τον παραθέτουν αυτούσια: «ούτε αυτή η ποινή του θανάτου θα σώση τους ενόχους της εθνικής καταστροφής από το βάρος της ευθύνης. Ούτε με την μετάβασιν εις τον άλλον κόσμο πληρώνεται ένα τέτοιο κακούργημα».⁷⁷ Ο Κώστας Αθάνατος θα κάνει παραλληλισμό της Ελλάδος με το Χριστό που προδόθηκε και έπειτα σταυρώθηκε. Έτσι και τώρα οι «Ιούδες» του έθνους παραμένουν σιωπηλοί στο δικαστήριο. Θα αναφερθεί και σε άλλους ενόχους που θα έπρεπε να βρίσκονται στα εδώλια όπως ο

⁷⁴ Ριζοσπάστης, Αθήνα 13 Νοεμβρίου 1922

⁷⁵ Στο ίδιο.

⁷⁶ Ελεύθερο Βήμα, Αθήνα 14 Νοεμβρίου 1922

⁷⁷ Στο ίδιο.

φυγάς Στεργιάδης και ο πρίγκιπας Νικόλαος. Έπειτα, θα συμφωνήσει με τα λεγόμενα του συνηγόρου Ρωμανού περί άψογης λειτουργίας του στρατοδικείου, επαινώντας τον στρατηγό Οθωναίο και τους στρατοδίκες, αλλά θα καταθέσει τις αμφιβολίες του στα λεγόμενα του πως ο βασιλιάς θα έφευγε μετά τη μικρασιατική καταστροφή από μόνος, υποστηρίζοντας ότι ακόμα και σήμερα θα μπορούσε να έρθει για να καταστρέψει ότι απέμεινε.

Θα καταγγείλει το μύθο των κατηγορούμενων περί οικονομικής ενθάρρυνσης από Αγγλία, καθώς αποκαλύφτηκε το ψεύδος τους από τον ημερήσιο τηλεγράφο του υπουργείου εξωτερικών της Αγγλίας που το διέψευσε κατηγορηματικά. Υποστηρίζει, ότι η υπεράσπιση προσπαθεί να σταθεί στο στρατοδικείο με παράδοξα επιχειρήματα αφού έχει χάσει τη μάχη. Καταλήγει, με το γεγονός πως και οι δύο μάρτυρες υπεράσπισης Βαλέττας και Πάλλης μετατράπηκαν σε βαρύ κατηγορητήριο με τα λεγόμενα τους, θέλοντας να αντικρούσουν τους ισχυρισμούς των συνηγόρων πως δεν υπήρχαν στοιχεία ενοχής. Παρατηρούμε πως για άλλη μια φορά η βενιζελική εφημερίδα αρθρογραφεί με απώτερο σκοπό να επιβληθεί στους αντιβενιζελικούς παραδειγματική τιμωρία.

Η *Καθημερινή* θα αναφερθεί και πάλι στο ζήτημα της ακυβερνησίας, το οποίο φτάνει προς το τέλος του «Η Επανάσταση σχηματίζει κυβέρνηση» στο άρθρο της «Το Έργον». Αποκαλεί τη νέα κυβέρνηση γενναία, αλλά πέραν της γενναιότητας τώρα προέχει η ευθύνη και ο πατριωτισμός. Τους καλεί να βάλλουν τη χώρα ξανά δίπλα στους συμμάχους. Και αυτό το άρθρο θα υποστεί έντονη λογοκρισία.

Ο *Ριζοσπάστης* θα επιτεθεί στο κόμμα των Φιλελευθέρων που θεωρεί ότι έπρεπε να αναλάβει να κυβερνήσει. Το χαρακτηρίζει δειλό, ανίκανο και άτολμο, όπως και τον ίδιο το Βενιζέλο αφού αποφάσισαν να απέχουν. Πρόκειται για κόμμα μικροπρεπών αφού αποφάσισαν την κρίσιμη ώρα να εγκαταλείψουν την Επανάσταση. Αναφέρει στο άρθρο «Ο Ανάνδρος Βενιζελισμός», το οποίο δέχτηκε λογοκρισία σε 23 στίχους:

«Την κυβέρνηση ώφειλον να αναλάβουν τα πρωτεύοντα
στελέχη του, ο ίδιος ο αρχηγός του, αυτή θα ήτο τολμηρά,

επαινετή, αν ανδροπρεπής στάσις κόμματος που διεκδικεί
τα πρωτεία εν τη χώρα.»⁷⁸

Η απόφαση του Στρατοδικείου

Τρίτη 15 Νοεμβρίου 1922

Στις 15 Νοεμβρίου το *Ελεύθερο Βήμα* θα προχωρήσει σε γενικότερα σχόλια κατηγορώντας ξανά τους φιλοβασιλικούς και επαινώντας την Επανάσταση. Τελικά και ο βασιλιάς και τα στελέχη του υπήρξαν ανάξια της ευθύνης που ανέλαβαν. Αποκλειστικό σκοπό είχαν την ήττα και για άλλη μια φορά η ελληνική ιδέα συντρίφτηκε. Μέσα σε όλη την αναστάτωση όμως πιστεύει πως το πληγωμένο ελληνικό έθνος θα καταφέρει να ανασυνταχθεί ξανά. Πλέον, έχει ηγέτες του πρόσωπα κατάλληλα, χάρη στα οποία οι προδότες θα πάρουν αυτό που τους αξίζει. Μάλιστα, τους θεωρεί σωτήρες καθώς χάρη στη δράση τους δεν έφτασε ο Κεμάλ στην Αθήνα. Στόχο δεν είχαν μόνο την τιμωρία των κατηγορούμενων αλλά και την ανασυγκρότηση του έθνους. Ξανατονίζει πως μόνο μέσω επίτευξης αυτού είναι ο ισχυρός στρατός. Έπειτα, εκφράζει την πεποίθηση και θαυμασμό του προς τον Πάγκαλο που θεωρεί πως αν ήταν αυτός στη θέση του Χατζανέστη τα πράγματα θα ήταν πολύ διαφορετικά. Εγκωμιάζει ξανά τις προσπάθειες του Βενιζέλου στο εξωτερικό και μάλιστα ειρωνεύεται τους κατηγορούμενους που τον αποκάλεσαν «ανεκτίμητο ελληνικό κεφάλαιο», ενώ ήταν οι ίδιοι που θέλησαν να τον αχρηστεύσουν. Τελευταίο σημαντικό στοιχείο θα αποτελέσει η προτροπή του προς τους αναγνώστες της εφημερίδας να κάνουν όλοι μαζί το καλύτερο δυνατό ώστε να ανασυνταχθεί η χώρα και να ξεπλυθεί η πρόσφατη ντροπή.

Η *Καθημερινή* στο άρθρο της «Η Απόφασις» θα αναφερθεί στην απόφαση που επρόκειτο να πάρει το δικαστήριο. Αναφέρει:

«Εις την αίθουσαν της Βουλής, όπου από του μεσονυκτίου
συσκέπτονται στρατοδίκαι, δεν επρόκειτο να κριθή μόνον
εάν η χώρα αυτή παράγη προδότας. Κρίνεται κάτι το οποίον

⁷⁸ Ριζοσπάστης, Αθήνα 14 Νοεμβρίου 1922

μοιραίως θα αφήση έντονα τα σημεία της επιδράσεως του.

Δεν κρίνομεν την απόφασιν, διότι την αγνοούμεν.»

«Δεν θέλομεν ουδέ την τελευταίαν στιγμήν να φαντασθώμεν ότι θα υπάρξη εις της αποφάσεως γεγονός όπερ να βυθίση την χώραν εις την αγωνία μιας αοριστίας. Αλλά και δεν θέλομεν να διανοηθώμεν ότι η σεμνή και ελληνική θέμις δεν θα οδηγήση τας σκέψεις των δώδεκα στρατοδίκων εις του ορθού και λελογισμένου δικαίου την απονομήν».

«Πιστεύομεν ακραδάντως ότι η απόφασις θα ήτο δυνατόν να υπάρξη ως ακρογωνιαίος λίθος του οικοδομήματος της εσωτερικής γαλήνης, αλλά και ο θεμέλιος της εξωτερικής ησυχίας».⁷⁹

Παρατηρούμε την εφημερίδα να αποφεύγει να κάνει προβλέψεις για το αποτέλεσμα μιας δίκης που ενδιαφέρει όλο τον ελληνικό λαό. Εύχονται να μην γίνουν πραγματικότητα οι βαθύτεροι φόβοι τους και οι στρατοδίκες να λειτουργήσουν με ορθότητα και λογική για το συμφέρον του έθνους. Το φόβο τους υπογραμμίζουν εμπνέει η ανάγκη για το συμφέρον της χώρας, καθώς μοναδική τους επιθυμία είναι η επαναφορά της γαλήνης και ηρεμίας στο εσωτερικό του κράτους, ώστε να μπορέσουν μετά να συγκεντρωθούν στις εξωτερικές υποθέσεις.

Τη μέρα αυτή ο *Ριζοσπάστης* δε θα προχωρήσει σε δηλώσεις, παρά μόνο θα διαμαρτυρηθεί για την έντονη λογοκρισία που δέχεται η εφημερίδα τις τελευταίες μέρες, καθώς υποστηρίζει εμποδίζεται ο εργαζόμενος λαός να εκφέρει τη γνώμη του για τα πολιτικά ζητήματα.

Τετάρτη 16 Νοεμβρίου 1922

Η απόφαση του δικαστηρίου εκδόθηκε και εκτελέστηκε τη προηγούμενη μέρα. Οι κατηγορούμενοι τιμωρήθηκαν με θανατική ποινή. Το *Ελεύθερο Βήμα* θα κλείσει το κεφάλαιο της δίκης σε άρθρο με τίτλο η «Ειλικρινέστερα Ευχή». Θεωρεί πως η δικαιοσύνη επιτέλεσε το σκοπό της για να τιμωρήσει τη κυβέρνηση της διετίας («Η

⁷⁹ Καθημερινή, Αθήνα 15 Νοεμβρίου 1922

Νέμεσις επιτέλεσε το έργον της. Θα ομιλήση η αδέκαστος Ιστορία αύριον»)⁸⁰. Καμία κυβέρνηση δε μπορεί να θυσιάζει το συλλογικό καλό για χάρη του θρόνου ενός βασιλιά. Κλείνει με την ευχή το Έθνος να συνεχίσει και να μη ξαναμπει ο ελληνικός λαός σε θέση να τιμωρήσει τους κυβερνώντες του.

Η *Καθημερινή* στο άρθρο της «Εξετελέσθη η Απόφασις του Στρατοδικείου» έχει δεχθεί έντονη λογοκρισία, με αποτέλεσμα να μην έχουμε εικόνα της άποψής τους για την απόφαση θανάτωσης.

Από την άλλη, ο *Ριζοσπάστης* στο άρθρο «Προς νέους πολιτικούς αγώνας» σχεδόν θα πανηγυρίσει την απόφαση που τη θεωρεί την αρχή της πολιτικής εξυγίανσης. Επιθυμεί να εξαφανιστεί ο παλαιοκομματισμός και συμβουλεύει την Επανάσταση να επεκτείνει την κάθαρση προς κάθε κατεύθυνση. Θεωρεί πως η χθεσινή εκτέλεση δεν είναι αρκετή προκειμένου να διορθωθεί η ελληνική πολιτική σκηνή και να σταματήσει να εξυπηρετεί ξένα συμφέροντα. Οι υπεύθυνοι είναι πολλοί και δε βρίσκονται μόνο σε μια παράταξη. Ωστόσο και αυτό το άρθρο θα υποπέσει σε μερική λογοκρισία. Αναφέρει:

«Η οργανωμένη εργατική τάξις έχει ιδίας αντιλήψεις όσον αφορά τας ευθύνας όλων των αστών πολιτευομένων οι οποίοι από του 1918 διαδοχικώς επολιτεύθησαν εις βάρος των συμφερόντων του εργαζόμενου λαού και αντιθέτως προς τας εντολάς του.»⁸¹

Επιπλέον, με άρθρο της «Δια τους θλιβομένους», σε όσους στεναχωριούνται για την εκτέλεση θα υπενθυμίσει τους 50.000 στρατιώτες που σκοτώθηκαν στη Μικρά Ασία, τους 60.000 αιχμαλώτους και τους πάνω από 1.000.000 πρόσφυγες που βρίσκονται στους δρόμους. Είναι σαφής η πρόθεση τους να τιμωρηθούν οι κατηγορούμενοι και όπως φαίνεται από το τίτλο που βάζει στην παράθεση της δικαστικής απόφασης «Απεδόθη δικαιοσύνη εις τα θύματα», θεωρεί πως τελικά αποδόθηκε δικαιοσύνη.

⁸⁰ Ελεύθερο Βήμα, Αθήνα 16 Νοεμβρίου 1922

⁸¹ Ριζοσπάστης, Αθήνα 16 Νοεμβρίου 1922

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, παρατηρούμε ότι ο Τύπος έπαιξε καθοριστικό ρόλο κατά τη διάρκεια του Εθνικού Διχασμού. Μάλιστα όπως φάνηκε δεν έπαιρνε το ρόλο του αντικειμενικού κριτή. Κάθε εφημερίδα έκανε σαφές ποια παράταξη υποστήριζε ή ποιους πολιτικούς συμπαθούσε⁸². Έχοντας τη δυνατότητα να διανέμονται στις περιοχές όλου του έθνους κατέληξαν να διαμορφώνουν τις αντιλήψεις κάθε παράταξης. Είναι φανερό από τα παραπάνω αποσπάσματα, πως οι αρθογράφοι παρουσίαζαν τις απόψεις τους με αιχμηρότητα και ωμότητα και γι' αυτό ήταν πολλές οι φορές που δέχονταν έντονη λογοκρισία ή έκλειναν. Ανάλογα με το ποιος κυβερνούσε, ο αντίπαλος τύπος ήταν υπό καθεστώς έντονης ή μερικής λογοκρισίας. Οι εφημερίδες κατόρθωσαν να αναδείξουν το βαθύ μίσος που επικρατούσε ανάμεσα στους φιλοβασιλικούς και βενιζελικούς και πολλές φορές να το οξύνουν.

Η Μικρασιατική καταστροφή αποτέλεσε τη μεγαλύτερη τραγωδία του σύγχρονου ελληνισμού, ενταφιάζοντας την πολιτική του αλυτρωτισμού και επεκτατισμού, δηλαδή της μεγάλης ιδέας που είχε τεράστια σημασία για το ελληνικό κράτος από τη στιγμή της δημιουργίας του⁸³. Πολύ γρήγορα γεννήθηκε το ερώτημα «τις πταίει» για την άσχημη κατάληξη και η επανάσταση του 1922 δεν άργησε να ρίξει το βάρος της ευθύνης στους οχτώ κατηγορούμενους. Για την απόφαση του στρατοδικείου δεν υπήρχαν ιδιαίτερες αμφιβολίες, ακόμα και πριν την έναρξη της δίκης. Ωστόσο, η παραπομπή τους στο δικαστήριο με τις συγκεκριμένες κατηγορίες φαίνεται να υπήρξαν πράξεις σκοπιμότητας, όπως θα παραδεχτούν αργότερα κάποιοι βενιζελικοί. Από κανένα σημείο της δίκης δεν κατορθώθηκε να αποδειχθεί ο δόλος των κατηγορουμένων, ενώ η κατηγορία για παράδοση ελληνικού εδάφους ήταν τυπικά αστήρικτη καθώς καμιά περιοχή στη δυτική Μικρά Ασία δεν ήταν κατοχυρωμένη στην Ελλάδα. Οι δικαστές βρέθηκαν σε πλάνη ή υπέπεσαν σε πολιτικά πάθη βλέποντας για κατηγορούμενους τους αντιπάλους τους⁸⁴. Χωρίς όμως τις αποδείξεις για εσχάτη προδοσία δε θα μπορούσε να απαντηθεί το ερώτημα για το ποιος ευθύνεται. Αποτέλεσμα της καταδίκης ήταν να φουντώσει το μίσος του διχασμού και οι αντιβενιζελικοί αναζητούσαν ευκαιρία αντεκδίκησης.

⁸² Δημήτρης, Μαλέσης, ο.π, Θεσσαλονίκη 2023, σ. 7.

⁸³ Γιώργος, Μαυρογορδάτος, *Μετά το 1922: Η Παράταση του διχασμού*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2017, σ. 23.

⁸⁴ Γεράσιμος, Βασιλάτος, *Η δίκη και η εκτέλεση των εξ: αποκορύφωμα πολιτικού φανατισμού*, εκδόσεις ιδιωτική, Αθήνα 1980, σ. 289.

Έτσι, μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα του Βενιζέλου το 1935 βρήκαν τη κατάλληλη ευκαιρία. Καταδίκασαν και εκτέλεσαν τους Παπούλα και Κοιμήση, οι οποίοι είχαν σταθεί ως μάρτυρες κατηγορίας κατά τη διάρκεια της δίκης των έξι⁸⁵. Με αυτό τον τρόπο θα κλείσει και ο κύκλος αίματος που είχε ανοίξει.

Από την άλλη πλευρά, τη περίοδο εκείνη η είδηση θανάτου έξι ανθρώπων που κυβέρνησαν και ήταν αποδεκτοί από πλήθος κόσμου, πάγωσε το λαό. Άμεσα άρχισε να επανέρχεται η πειθαρχία στο στράτευμα και επιπλέον παρουσιάζονταν οι ανυπότακτοι και επέστρεφαν οι λιποτάκτες⁸⁶. Η δίψα του λαού για περαιτέρω εκδίκηση έσβησε και σε πολλούς δόθηκε αμνηστία. Η θυσία των έξι γλίτωσε τη χώρα από εμφύλιο πόλεμο.⁸⁷ Έτσι, κατόρθωσε η επανάσταση να επικεντρωθεί στην αναδιοργάνωση του στρατού και να αντιμετωπίσει απερίσπαστη το προσφυγικό ζήτημα, ενώ ο Βενιζέλος ανέλαβε τις διαπραγματεύσεις για τη θέση της χώρας στη συνθήκη ειρήνης της Λωζάννης κάτω από πολύ δύσκολες συνθήκες.

Τέλος, αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως ο εγγονός του Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη, ο Μιχαήλ Πρωτοπαπαδάκης προσέφυγε στις 20 Ιανουαρίου 2008 στον Άρειο Πάγο ζητώντας την ακύρωση της απόφασης του επαναστατικού στρατοδικείου και επανάληψη της δίκης⁸⁸. Θα πετύχει το στόχο του προσκομίζοντας νέα στοιχεία και η ολομέλεια του Αρείου Πάγου θα ακυρώσει την απόφαση της 15^{ης} Νοεμβρίου 1922. Ωστόσο, η επανάληψη της δίκης δεν είναι εφικτή καθώς οι κατηγορίες για εσχάτη προδοσία και ηθική αυτουργία είχαν εξαλειφτεί λόγω παραγραφής. Συνέπεια αυτού υπήρξε η λήξη της ποινικής δίωξης, όχι μόνο του Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη αλλά όλων των κατηγορούμενων.

Ημερήσιες εφημερίδες

Ελεύθερο Βήμα, Αθήνα 31/10/1922- 16/11/1922

Καθημερινή, Αθήνα 31/10/1922-16/11/1922

⁸⁵ Γιώργος, Μαυρογορδάτος, ο.π, σ.317-318.

⁸⁶ Τιμωλέων Κατσουράδης, *Το χρονικό της Δίκης και εκτέλεσης των έξι*, εκδόσεις Συλλογές, Αθήνα 2020, σ. 31.

⁸⁷ Douglas Dakin, ο.π, σ. 360.

⁸⁸ Νικόλαος Φίλος, *Το μάταιον αίμα*, εκδόσεις Μιχάλης Σιδέρης, Αθήνα 2023, σ. 18.

Ριζοσπάστης, Αθήνα 1/11/1922-16/11/1922

Βιβλιογραφία

Αλιβιζάτος Νικόλαος, *Το σύνταγμα και οι εχθροί του, στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010*, εκδόσεις Πόλις, Αθήνα 2021

Βασιλάτος Γεράσιμος, *Η δίκη και η εκτέλεση των έξι: αποκορύφωμα πολιτικού φανατισμού*, εκδόσεις ιδιωτική, Αθήνα 1980

Γρηγοριάδης Φοίβος, *Διχασμός: Μικρά Ασία, 1909-1930: Ιστορία μιας εικοσαετίας*, τ. Β΄, εκδόσεις Κέδρη, Αθήνα 1971

Δάφνης Γρηγόριος, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, τ. Α΄, εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1955.

Dakin Douglas, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, εκδόσεις ΜΙΕΤ, Αθήνα 1980

Διαμαντόπουλος Θανάσης, *Ο Εθνικός Διχασμός και η κορύφωσή του. Η Δίκη των «Έξι». Εξιλασμός ή δικαστικός φόνος;*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2022

Η Δίκη των οκτώ και η εκτέλεση των έξι, ένα δράμα του σύγχρονου ελληνισμού, Ίδρυμα Ιστορίας του Ελευθέρου Βενιζέλου, Αθήναι 2010

Ιστορία του ελληνικού έθνους, τ. ΙΕ΄: νεώτερος ελληνισμός από 1913 ως 1941, εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978

Κατσουράδης Τιμοθέων, *Το χρονικό της Δίκης και εκτέλεσης των έξι*, εκδόσεις Συλλογές, Αθήνα 2020

Καψής Γιάννης, *Η Δίκη των έξι, 60 ημέρες που άλλαξαν μια χώρα, έναν λαό*, εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα 2022

Κλάφης Αντώνης και Κούμας Μανώλης, *Εθνικές κρίσεις, Εθνικός Διχασμός*, εκδότης Καθημερινή, Αθήνα 2019

Κοτζιάς Αλέξανδρος, *Ο Εθνικός Διχασμός: Βενιζέλος και Κωνσταντίνος*, εκδόσεις Φυτράκης, Αθήνα 1976

Κοτζιάς Αλέξανδρος, *Τα φοβερά ντοκουμέντα: Η δίκη των έξι- Επίλογος στο Γουδί*, εκδόσεις Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2010

Μάγερ Κώστας, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Β΄, Αθήναι 1959

Μαλέσης Δημήτρης, *Ξεφυλλίζοντας την Καθημερινή: Μικρασιατικός πόλεμος (1919-1922) και Αντιβενιζελισμός*, εκδόσεις Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2023

Μαυρογορδάτος Γιώργος, *1915: Ο Εθνικός διχασμός*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2015

Μαυρογορδάτος Γιώργος, *Μετά το 1922: Η Παράταση του διχασμού*, εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2017

Μπάρμπης Κώστας, *Εθνικός διχασμός, αίτια- ένοχοι- συνέπειες*, εκδόσεις Ερωδιός, Θεσσαλονίκη 2007

Οι μεγάλες δίκες- Η δίκη των έξι, εκδόσεις Ελευθεροτυπία, Αθήνα 2011

Παπαδάκης Νικόλαος, *Ελευθέριος Βενιζέλος: Ο άνθρωπος, ο ηγέτης*, Εθνικό Ίδρυμα ερευνών και μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος»- βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2017

Πασσάς Ιωάννης, *Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος και ο εθνικός διχασμός*, εκδόσεις Τάλως Φ., Αθήνα 2008

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1993

Τζανακάρης Βασίλης, *Εις θάνατον! Η Δίκη και η εκτέλεση των έξι μέσα από τα πρακτικά, τα παραλειπόμενα και τα «ψιλά» των εφημερίδων*, εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα 2010

Φίλος Νικόλαος, *Το μάταιον αίμα*, εκδόσεις Μιχάλης Σιδέρης, Αθήνα 2023

«Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1986 η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/ δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.»